

ӨРЛЕУ

**Үздіксіз
білім жаршысы
Вести непрерывного
образования**

Республикалық ғылыми-әдістемелік ақпараттық журнал
Республиканский научно-методический информационный журнал

orleu-krq.kz

шілде-тамыз-
қыркүйек 2023
июль-август-
сентябрь 2023

3(42)

ӨРЛЕУ.

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ ЖАРШЫСЫ

ӨРЛЕУ.

ВЕСТИ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

№3(42)/2023

шілде-тамыз-қыркүйек

2013 жылдан бастап шығады

Жылына 4 рет шығады

июль-август-сентябрь

Издается с 2013 года

Выходит 4 раза в год

Меншік иесі – «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы
Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институты
Собственник – Филиал АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу»
Институт профессионального развития по Карагандинской области

Бас редактор – Главный редактор

М.А. Жетписбаева, к. филол.н.

Жауапты хатшы – Ответственный секретарь

Кушнир М.П., к.п.н.

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Бахтикиреева У.М. доктор филол. наук, профессор (Россия)
Наурызбай Ж.Ж. доктор пед. наук, профессор
Сарыбеков М.Н. доктор пед. наук, профессор
Каргин С.Т. доктор пед. наук, профессор
Жетписбаева Б.А. доктор пед. наук, профессор
Кусаинов А.К. доктор пед. наук, профессор
Исламгулова С.К. доктор пед. наук, доцент
Моисеева Л.В. доктор пед.наук, профессор (Россия)

Басуға 29.09.2023 ж.

қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8.

Офсеттік қағазы.

Көлемі 2,8 б.т.

Подписано в печать
29.09.2023 г.

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Объем 2,8 п.л.

Беттеген:

А.А.Разбеков

Адрес редакции: 100019, г. Караганды, ул. Жанибекова, 42

Тел.: +7 7212 41-68-59; **факс:** +7 7212 41-70-10

Адрес сайта: <https://orleu-edu.kz/>

E-mail: karaqandaipk@orleu-edu.kz

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген
03.05.2013 ж. №13605-Ж мерзімді баспасөз басылымды тіркеуге қойылғаны туралы куәлік
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Свидетельство о
постановке на учет периодического печатного издания №13605-Ж от 03.05.2013 г.

© Филиал АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу»
Институт профессионального развития по Карагандинской области,
2013

МАЗМҰНЫ

<i>Қарымбаева С.М.</i> Нақ осы шақ жасаушы тұлғалардың ортақ грамматикалық белгілері мен түрлену ерекшеліктері	3
<i>Mukanova S.D., Zhetpisbayeva M.A.</i> Transition to voucher-modular model as a new vector of teacher professional development system in Kazakhstan	7
<i>Кожамкулова Г.Е.</i> Обучение академическому эссе: проблемы, пути решения	14
<i>Мұхтарұлы Ф.</i> Оқушылардың білім деңгейінің артуына функционалдық сауаттылықтың әсері	19
<i>Сыздыкова А.И., Ташетова С.С., Казтаев Р.К.</i> Лицей жағдайында оқушылардың кәсіби бағдар ерекшеліктері	23
<i>Кантарбаева Ж.Е., Шадетова А.К., Майбасова У.А.</i> Білім беру жүйесінде «жалпыұлттық құндылықтарды жүзеге асыру» идеясы	30
<i>Амангельдинова Б.И.</i> Работа с текстом на уроках русского языка как средство формирования коммуникативной компетенции учащихся (из опыта работы)	38

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Қарымбаева С.М.</i> Видовые различия и общие грамматические значения создателей собственно-настоящего времени	3
<i>Mukanova S.D., Zhetpisbayeva M.A.</i> Transition to voucher-modular model as a new vector of teacher professional development system in Kazakhstan	7
<i>Кожамкулова Г.Е.</i> Обучение академическому эссе: проблемы, пути решения	14
<i>Мұхтарұлы Ф.</i> Влияние функциональной грамотности на уровень знаний обучающихся	19
<i>Сыздыкова А.И., Ташетова С.С., Казтаев Р.К.</i> Особенности профориентации в условиях лицея	23
<i>Кантарбаева Ж.Е., Шадетова А.К., Майбасова У.А.</i> Идея реализации общенациональных ценностей в системе образования	30
<i>Амангельдинова Б.И.</i> Работа с текстом на уроках русского языка как средство формирования коммуникативной компетенции учащихся (из опыта работы) ...	38

Қарымбаева С.М.

«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы Жамбыл облысы бойынша ПҚ БАИ
Тараз, Қазақстан Республикасы
skarymbayeva@orleu-edu.kz

НАҚ ОСЫ ШАҚ ЖАСАУШЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ОРТАҚ ГРАММАТИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ МЕН ТҮРЛЕНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Етістіктің шақ категориясы – өте күрделі грамматикалық категория. Мақалада автор қазіргі мектеп грамматикаларында бұл мәселе нақ осы шақтың дара және күрделі түрлерінің көрсеткіштері болып саналып жүргендігіне және оған ғылыми тұрғыдан сілтеме жасай отырып негізді ұсынады. Ғалым Қ.Жұбановтың зерттеуін талдауда ғалымдар А.Ысқақовтың, Н.Оралбаеваның еңбектерін басшылыққа алған.

Түйінді сөздер: грамматикалық категориялар, етістік шақ категориясы, осы шақ, келер шақ, фоно-морфологиялық өзгерістер, грамматикалық форманың полисемантикалық қабілеттілігі.

Заттардың, құбылыс іс-әрекеттің мезгілге қатысын тіл арқылы білдіруді біз лингвистикалық аспектіге (темпоральность) жатқызамыз. Уақыт категориясының лингвистикалық аспектісінің грамматикалық (морфология, синтаксистік), лексикалық, контекстуалдық түрлері болады. Морфологиялық түрі етістіктің шақ категориясы арқылы көрінеді. Іс-әрекет, қимыл қозғалыс үнемі мезгілге қатысты. Сондықтан етістікті өзге сөз таптарынан ерекшелендіретін ең негізгі грамматикалық категориясы да осы – шақ категориясы. Тіліміздегі зат, құбылыс, сын, сапа, сан атаулары және т.б. сөздер де мезгілге қатысты. Бірақ олардың уақытқа қатысы дәуірмен, қоғаммен тікелей байланысты болып келеді. Ал, іс-әрекет, қимыл-қозғалыс – динамикалық тұрғыда үнемі жүзеге асып отыратын құбылыс.

Тіл білімі ғылымда шақтың мазмұны адамның сөйлеп тұрған, яғни хабарлау кезеңіне байланысты айқындалады. Етістік шақ категориясы – өте күрделі грамматикалық категория. Қазіргі қазақ тілінде етістіктің үш шағы айқындалған. Олар – өткен шақ, осы шақ және келер шақ. Қ.Жұбанов «Күрделі және көмекші етістіктер туралы ескертпелерінде» дәл сөйлеу үстінде болып жатқан іс-әрекет, жай-күйді білдіретін етістіктің осы шағына ғылыми талдау жасайды. Ол алғаш рет нақ осы шақ жасаушы тұлғалардың ортақ грамматикалық белгілері мен түрлену ерекшеліктерін саралап көрсетеді [1, 360-б.].

Ғалым А.Ысқақов: «Профессор Қ.Қ.Жұбановтың көзі тірісінде қазақ тілінің жеке мәселелеріне арналған «Қазақ тіліндегі көмекші және күрделі етістіктер туралы ескертпелер» және «Қазақ сөйлеміндегі сөздердің тізілу орны тарихынан» деген екі кітапшасы басылып шыққан. Осы еңбектерде талдаған тақырыптар – қазақ тіл білімінде ғана емес бүкіл түркологияда теориялық жағынан да мәселелерді қою, талдау жағынан да біршама жете баяндалған тақырыптардың бірі», – дей келе, Қ.Жұбановтың қазақ тіл білімінің кейбір түйінді-түйінді теориялық мәселелері жайындағы ғылыми қағидаларын атай отырып, ол кісінің ғылыми-зерттеу ісіне тән методы мен методологиялық көзқарастары жөнінде былай деді: «Тарихи-салыстырмалы методты, оның тәсілдерін тұңғыш рет қазақ тіл білімінде батыл енгізген, оны өзінің ғылыми зерттеу істерінің тәжірибесінде тиісті дәрежеде еркін қолданған ғалым» [2, 71-77 бб.].

Қ. Жұбановтың ғылыми мәнін әлі де жоймаған теориялық қағидаларының бірі – етістік мәселелері. Грамматикалық категорияларға бай сөз табы ретінде танылатын етістіктің аналитикалық құрылымы жайын сөз ете отыра, ғылым оны осы шақ мәселесімен ұштастырған. Нақ осы шақ жасаушы тұлғалардың грамматикалық қасиеттері мен семантикалық ерекшеліктері туралы тұңғыш ғылыми пікір айтқан. *Отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің морфологиялық түрленуіндегі айырмашылықтары және семантикалық белгілерінің әр қилылығы ғалым назарын аударған. Денотативтік, коннотативтік мағыналарымен қоса бірнеше грамматикалық семантикаға ие төрт етістіктің нақ осы шақты білдірудегі мағына реңктеріне айрықша тоқталған.

Қ.Қ. Жұбановқа дейінгі «Грамматикаларда» нақ осы шақ формалары сипаттама түрінде, оқулық дәрежесінде жазылғандығын және ол қазақ тілін үйренуші миссионерлерге арналғандығын, табиғаты бөлек қазақ тілін орыс тілі грамматикасы заңдылықтарына бейімдеп жазылғандығы анық. Ғалым «Ескертпелерінде» *отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің бойында нақ осы шаққа тән категориялық грамматикалық мағыналарды білдіру қасиетімен қоса олардың әрқайсысының өзіне тән анықтық, ситуациялы нақтылық, процестік т.б. мағына реңктері болатындығын айтады.

Қ. Жұбанов осы шақтың көсемшенің –а, –е, –й жұрнағы арқылы жасалатын түрін дағдылы қимылды білдіреді деп таныған. Осы шақтың жасалу жолы туралы ғалым пікірі төмендегідей: «Настоящее время в действительном смысле выражается в казахском языке сложными формами, спрягаемой частью в которых выступают перечисленные выше четыре вспомогательных глагола, а неспрягаемой – деепричастие прошедшего времени образуют все четыре глагола», – дей келіп, осы шақтың ішкі мағыналық ерекшелігі туралы пікірін былай деп жалғастырады, – «Но каждый из них выражает в то же время определенную категорию внутри категории настоящего, вступая тем самым в сложные взаимоотношения друг с другом. Разновидности настоящего образуется каждым их четырех глаголов», – деп жазған.

1936 жылы Оқу комиссары бекіткен «Қазақ тілінің программасында» Қ.Жұбанов осы шақтың екі түрін көрсетеді және терминдерін қазақша береді.

1) Дағдылы осы шақ: жазады, оқиды, білмейді (келер шақ екені мен осы шақ екені төңірегіндегі басқа сөздермен білінеді). Мысалы: *Сиыр мөңірейді* – осы шақ. *Ертең сиыр мөңірейді* – келер шақ.

2) Дәл осы шақ, оның атаулары:

а) жалпы осы шақ – *жазып жатырмын*; б) кәдімгі осы шақ – *жазып жүрмін*; в) қазіргі осы шақ – *жазып отырмын*; г) әзіргі осы шақ – *жазып тұрмын* [1, 352-б.].

Дербес лексикалық мағынасында қолданылғанда осы шақтың да түрін жасайтын төрт етістіктің күрделі етістік құрамында орыс тіліне аударғанда мағыналарының сәйкес келмейтіндігін ескере келе, ғалым ол ерекшеліктердің *отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің көмекшілік қызметінде көрінетіндігін байқайды.

Қ.Қ.Жұбанов көмекші етістіктердің негізгі етістіктермен тіркесуіндегі мағыналарының әр түрлілігіне баса назар аударады. Бұл жерде ғалым тіліміздегі қарым-қатынасқа түскен сөздердің мағыналық көрінісін танып қою жеткіліксіз екендігін, сол мағынаның қалай туып тұрғанын, мағына мен форманың тығыз байланысын ескеру қажеттігін айтады. Оның бір пікірін «Жаңа грамматиканың жаңалықтары жайынан» атты еңбегінен көреміз. «Грамматиканың болатындығын баяндау ғана емес, қандай формаларға қандай мағыналар сәйкес келетіндігін баяндап, дұрысы қандай мағына шығу үшін сөзді қалайша құрастыру керек екендігін баяндау. Сондықтан құрастыру, құрылыс жағын елемейтін грамматика, грамматика да болмақ емес», – дейді [2, 220-б.].

XX ғасырдың 30-жылдары айтылған бұл пікір құндылығын әлі де жойған жоқ. Тіл білімі ғылымының дамуында етістіктің аналитикалық форманттарын арнайы

зерттеген ғалым Н.Оралбаева аналитикалық формант құрамындағы көмекші етістіктердің өздігінен грамматикалық мағына бере алмайтындығын, олардың грамматикалық мағыналары алдындағы қосымшалармен байлаулы болатындығын айтады.

Қазіргі қазақ тіліндегі нақ осы шақтың синтетикалық және аналитикалық түрлері *отыр, тұр, жүр, жатыр* етістіктерімен жасалады және оларға жіктік жалғауы бірден жалғанады. Қ.Қ.Жұбанов төрт етістікке жіктік жалғауының тікелей жалғануы олардың бірінші ортақ белгілері, басқа етістіктерден айырмашылықтары деп білген.

Қалған етістіктер есімше, көсемше, рай қосымшаларынсыз жіктелмейтіндігін айтады. Қалып етістіктерінің тарихын, мағыналық қалыптасу жолын, тұлғаларындағы фоно-морфологиялық өзгерістер заңдылықтарын жан-жақты зерттеуге жол ашты. *Отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің лексика-грамматикалық өзгешеліктері, басқа етістіктерде кездеспейтін тұлғалық құрамының ерекшеліктері қазақ тіл білімі ғылымының дамуына арнайы зерттеудің объектісі болды. Қазақ тіл білімінде бұл мәселені түбегейлі зерттеген ғалым М.Оразов, еңбегі – «Қазіргі қазақ тіліндегі қалып етістіктері» деп аталады [3].

Сонымен бірге, нақ осы шақтың аналитикалық формаларын тануда Н.Оралбаева *отыр, жатыр, тұр, жүр* етістіктерінің құрамында осы шақтың *-ыр* жұрнағы бар екендігін айтады. «Тілдің грамматикалық құрылысы бойынша ашық райдағы етістік ең кемі үш элементтен тұруы керек: түбір етістік + шақ жасаушы морфема + жіктік жалғау. Үшінші жақта жіктік жалғауы жалғанбайтын жағдайда ол екі морфемадан тұрады: түбір етістік + шақтық көрсеткіш» дейді [4].

Отыр, тұр, жатыр, жүр етістіктері осы шақта *отурур, журур, турур* түрінде қолданылған, сөзде *-ур* екі рет қайталанғандықтан, гаплоглогия бойынша біреуінің қысқарғандығы ғылымда дәлелденген мәселе. Қ.Қ.Жұбанов төрт етістіктің ешбір грамматикалық түрленуге түспей таза осы шақтық мағына білдіруін олардың екінші ортақ белгілері деп біледі. Ал басқа етістіктер нақ осы шақ формасында айтылуы үшін қандай да бір қосымша морфеманың жалғануын қажет ететіндігін және аталған төрт етістіктің көмекші етістік қызметіне көшіп тіркесуі керектігін ескертеді.

Қазіргі мектеп грамматикаларында бұл мәселе нақ осы шақтың дара және күрделі түрлерінің көрсеткіштері болып саналып жүр. Белгілі ғалым Н.Оралбаева нақ осы шақтың аналитикалық форманттарына *-п жүр, -п отыр, -п тұр, -п жатыр (-е жатыр), -п бара жатыр, -п келе жатыр* тұлғаларын жатқызады және бұл форманттардың шақтық мағынасында айырма жоқтығын жазады. Олардың бәрі сөйлеушінің хабарлап тұрған кезінде қимылдың жасалуын білдіреді.

Төрт етістіктің үшінші ортақ қасиеттерін Қ.Жұбанов түбір қалпында тұрып ешбір қосымшасыз бірден екі жақтың мағынасын білдіре алады деп біледі. Ол – бұйрық райдың II жағы мен ашық райдың нақ осы шағының III жақ мағынасы. Ал қалған етістіктер түбір қалпында императивтік II жақтық мағынаны ғана білдіре алатындығын сөз етеді.

Отыр, жатыр, тұр, жүр етістіктері және олардың бұйрық рай мағынасы мен формасына сәйкестігі С.Хасенов, Т.Әбдіғалиева, Қ.Қасабекова, Б.Шалабаев авторлығымен 1996 жылы жарық көрген «Кестелі грамматикада» берілген. Мұнда Қ.Жұбановтың ғылыми ой-тұжырымының өміршеңдігін тіл табиғатын жете сезінгендік қабілеті көрінеді. Қ.Қ.Жұбановтың *отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің түрлену ерекшеліктері жөнінде айтқан пікірлеріне ғылыми талдау жасай келе біз ғалымның «Көмекші және күрделі етістіктер туралы ескертпелері» атты мақаласында нақ осы шақ көрсеткіштерін айта отыра қазақ тілінде етістіктің негізгі проблемаларын көрсеткенін байқаймыз. Сонымен қатар, *отыр, жатыр, тұр, жүр* етістіктерінің басқа етістіктерде кездеспейтін жоғарыда аталған айрықша белгілеріне толық ғылыми сипаттама жазған.

Демек, Қ.Қ.Жұбанов бір грамматикалық форманың полисемантикалық қабілеттілігі туралы ой қозғарлық құнды пікірлер жазған. Ғалымның бұл жерде функциональдық грамматика қағидаларын сезе білгендігін көреміз.

Әдебиеттер

1. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, 1966. – 360 б.
2. Ысқақов А. Қ.Жұбанов және қазақ совет тіл білімі // Қазақстан мектебі. – 1965. – №3. – 71-77 бб.
3. Оразов М. Қазіргі қазақ тіліндегі қалып етістіктері. – Алматы, 1980. – 176 б.
4. Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттары. – Алматы, 1975. –136 б.
5. Қарымбаева К.М. Қазіргі қазақ тіліндегі аналитикалық етістік. – Тараз, 2018. –115 б.

S.D. Mukanova ¹, M.A. Zhetpisbayeva ²

¹*Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
mukanova_s@mail.ru*

²*Branch of the National Center for Professional Development JSC «Orleu» in Karaganda region,
Karaganda, Kazakhstan
mzhetpisbayeva@orleu-edu.kz*

TRANSITION TO VOUCHER-MODULAR MODEL AS A NEW VECTOR OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT SYSTEM IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article presents the analysis of Kazakhstani Education System characteristic features at the beginning of the XXI century. The article introduces the main directions of Kazakhstani Teacher Professional Development System reforms in 2012-2020. Moreover, on the basis of the search forecasting method the authors put forward assumptions that in Kazakhstan it is possible to introduce Teacher Professional Development Voucher Modular system. The authors have summarized the extensive material collected as a result of personal participation in the modernization of Kazakhstan Education System. The authors showed the main features of general pedagogical and managerial situation in Professional Development System for the period of 2012-2020. For example, Teacher Professional Development Institutes have systematically updated the subjects of the courses and diversified educational programs in terms of training duration. For the first time, the created monitoring system of course quality made it possible to study teachers educational needs. The cascade model of Professional Development, post-course support for Teacher Professional Development and teachers common database in Kazakhstan have become new phenomena in Professional Development System. As a result of studying the current state of Professional Development System and State Policy in this area, the researchers formulated a number of forecasting proposals for organizing Professional Development Voucher Modular system in the Republic of Kazakhstan. Moreover, they gave a definition of a number of concepts and terms of Professional Development Voucher Modular system. Forecasting made it possible to find out what problems will arise if the government does not come up with any solutions that can modify unfavorable trends. Based on the system analysis, the authors identified the strengths and weaknesses of designed Voucher-Modular System.

Keywords: methodology of school educational renewal, Teacher Professional Development, diversification of educational programs, Professional Development Voucher Modular System, per capita financing, Individual Trajectory of Professional Development

Teacher Professional Development System is influenced by two directions of innovative processes. The first direction is determined by active external influence of socio-political, social trends that set trends in the development of pedagogy and education system. The second direction of innovation processes is set by Professional Development System employees' attitude towards necessity to develop educational environment. In this case, their goal is to create resources that ensure education environment sustainability and teachers demands. Thus, we can say that innovative Renewal of Professional Development System, its openness to reassess its mission and values, searching for ways to organize activities impacts to a certain extent on the success of the education reforms announced in the country.

The authors of this article have tried to consider the vectors of innovative transformations in Kazakhstani Professional Development System (hereinafter referred to as PDS) for the period of 2012-2020. They have tried to predict PDS vector in the condition of organization PD Voucher-Modular System declared by the State Strategy.

In Kazakhstan, 2012 became a defining year of qualitative changes in the principles and approaches to organizing Teacher Professional Development courses. The adopted State Program for Education Development in the Republic of Kazakhstan for 2011-20 (SPED) provided the following indicators for assessing its implementation:

- increasing the prestige of teaching profession
- ensuring full coverage of children with high-quality preschool education, equal access of all children to various preschool education and training programs for their school preparation
- transition to a 12-year learning model.

From the beginning of implementation SPED for 2011-2020, systematic studies of the updated school education methodology were being organized in the country. The project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and Soros Foundation-Kazakhstan «Development of National Standard in the Changing World» (2001-2003) was created. Having analyzed global educational trends, a group of Kazakhstani scientists identified a number of priorities for organizing domestic school education. Obviously in the dynamically changing modern world, these priorities will contribute to the creation of self-developing educational system. These priorities include the following:

- education is regarded as national wealth, nation prosperity capital, personal and social success (education as a factor of progress);
- education system must be transparent; high-quality educational services should be available for all Kazakhstani people (education for all);
- education should be a tool for personality development (education throughout life).

The tendencies that took place in Kazakhstani Education System at the beginning of the XXI century are typical for the post-industrial societies. Examining the prospects for education development, V.B. Mironov attributed these tendencies as the following:

1. The countries can be regarded as stable political and socio-economic systems with long-established cultural traditions.
2. The nature of social relations and the level of economic development have created more transparent type of the society. The emphasis in these kind of societies is made on identification of human abilities.
3. Education system has become more flexible to master other achievements.
4. The nature of education is pragmatic, focused on the practical use of scientific achievements. Due to the project «Development of National Standard in the Changing World» in the field of pedagogy the following priority areas of scientific researches have been determined:

1. Designing a general 12-year education model
2. Review of the education content
3. Assessment of Education Quality
4. Educational Management
5. Professional Education
6. Teacher Professional Development System
7. Teacher Training System
8. Education for people with special educational needs

Social development in Kazakhstan required changes in the education system, contributing to the improvement of educational process organization in accordance with the preset goals. Results-Oriented Education Model should be the methodological basis

for the organization deep and multifaceted reforms in the structure and content of secondary general education as an important level in the system of lifelong education.

According to the experts (Chapman, Silova, Steiner-Khamsi), «the driving force of the secondary education reforms in the 2000s was the creation of new educational space, which symbolizes the transition of Kazakhstan to new, European Standards of Education».

The second decade of the XXI century in Kazakhstan was marked by the following qualitative changes in school education:

- principles and approaches for setting goals and expected learning outcomes
- content of the State Educational Standard
- selection of the educational materials
- organization of innovative forms and methods of educational process
- formation of teachers qualitatively new professional skills.

It is obvious that the main resource of school education modernization is a Teacher. From our point of view, Teacher Professionalism is determined by the following characteristics of a Teacher:

- acquisition of education values, goals, and objectives
- methodological skills
- professional knowledge
- skills in research and project activities
- proficiency in classroom management strategies and classroom work organization.
- skills in assessing the achievements of a child.

In these conditions, the issue of Kazakh Professional Development System modernization, moving away from the Soviet Era Education Model has become extremely urgent. The model of the Soviet Professional Development System was presented in Kazakhstan by scattered Regional Teacher Professional Development Institutes. The characteristics of the former PDS includes the following:

- closeness, artificial isolation, and disunity
- lack of effective system for assessing the quality of the course results
- lack of opportunity for teachers to choose an individual trajectory of professional development (Akhmetova G.K.).

On February 17, 2012, by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated, 2012 No. 232, the Joint-Stock Company «National Center for Professional Development «Orleu» (hereinafter – JSC «NCPD «Orleu») was established. The political decision was aimed at creating new PDS with a unified concept and development strategy, strong innovative potential, and a wide range of development areas. The JSC «NCPD «Orleu» united the Republican Institute for Managerial and Scientific-Pedagogical Personnel Professional Development and 16 regional Professional Development Institutes in the regions and Nur-Sultan and Almaty cities.

In 2012 rebranding of Teacher Professional Development Institutes, by merging them in JSC «NCPD «Orleu», brought into the system of these organizations new principles and approaches. Although there is one common Teacher Professional Development strategy, the seventeen branches implement their own original model of professional development. This model responds to all teachers' needs taking into consideration the social and economic peculiarities of the region and the cities.

The specified vector of PDS, having been carried out in Kazakhstan since 2012, made it possible to implement organizational unity of the conceptual, financial and personnel changes in the activities of Professional Development Institutes.

A unified structure of professional development «preschool education – secondary education – secondary education – technical and vocational education – higher education» has been created. For the first time in the republic, a general teacher database in Kazakhstan has been created. In all regions short-term (two-week) courses in 316 educational programs were simultaneously launched. The branches of JSC «NCPD

«Orleu» have developed 1207 educational and methodological complexes in Kazakh and Russian languages based on common methodological approaches.

The qualitative result of PDS renewal is a systematic update of the professional development courses topics in accordance with the priority directions of Kazakhstan development. The educational programs were organized according to a modular principle, including a variable module, taking into consideration regional characteristics, individual teacher request.

Considering, the level of teacher professional competence, made it possible to differentiate educational programs of professional development courses, including the programs for young teachers and experienced ones, more advanced programs for creative teachers.

For the period of 2012-2020 more than 605 646 teachers were trained through «Orleu» network on various professional development training programs. In «Orleu» Professional Development Institutes the forms and methods of work based on the principle of «teacher-facilitator», «teacher-methodologist» were qualitatively updated.

A monitoring system aimed at accompanying students during the courses and the post-course period was created,

In May 2011, in accordance with the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, Center for Pedagogical Excellence (hereinafter referred to as the CPE) was founded under the auspices of Autonomous Educational Organization «Nazarbayev Intellectual Schools» (hereinafter AEO «NIS»). The courses in the sixteen branches of CPE in all regions of Kazakhstan provided teacher professional development courses through a cascade model.

In 2011, a project team of the Faculty of Education, University of Cambridge developed the educational programs in cooperation with their colleagues from CPE. At the same time, a qualitatively new system for assessing teacher training was being developed. From January 2012 to December 2017, the program was being implemented in Kazakhstan. The novelty of the program was in organization of three stages in teacher training. Therefore, at the first stage on face-to-face training course participants study and model the ideas of classroom organization. At the second stage, «Practice at school» in the context of practical activities teachers practice and evaluate new teaching approaches. Finally, at the third stage on face-to-face training teachers discuss and critically evaluate the results of practical implementation the ideas formulated at the first stage.

To cover the maximum number of teachers with training in the shortest possible time, the lecturers of JSC «NCPD «Orleu» branches were also involved in conducting the courses.

It should be noted that the novelty of this Professional Development Course stage was the foundation of Center for Pedagogical Measurements (CPM) to promote objective assessment of the learning outcomes at the courses provided by the CPE and JSC «NCPD «Orleu» branches. To facilitate implementation of changes in schools in August 2013, CPM also launched a training program for school leaders.

From 2017 to 2020, the branches of CPE and JSC «NCPD «Orleu» have implemented the educational programs for the updated content of secondary education.

It is obvious that 2012-2020 has become a turning point in the development of Kazakhstani PDS. The system of professional development has moved away from the uniformity of the institutions providing professional development services. So, in addition to JSC «NCPD «Orleu» and CPE AEO «NIS» different Professional Development Centres provide courses for teachers. «National Scientific, Practical, Educational and Health-Improving Bobek Centre» has been providing professional development courses for Self-knowledge teachers since 1995. The college teachers have been attending professional development courses in Kasipkor Holding (now – «Talap» Non-commercial Joint Stock

Company) since 2012. USTAZ Professional Learning Center has been providing courses for English teachers since 2016.

The forms and methods of Professional Development Centres work have been significantly diversified. The Professional Development Programs have been significantly diversified in terms of duration (from a week to 3 months), in structure (full-time, blended learning, distance learning). A system for assessment teachers learning outcomes at the courses has been introduced.

For the period of 2012-2020 the following qualitatively new types of PDS activities took place:

- organization of mandatory post-course support to realize in practice the knowledge gained by the teachers and participation of the international teams in designing professional development programs

- introducing the external expertise of Professional Development Education Programs and partnership in organizing Professional Development Courses.

Thus, summing up the review of Kazakhstan Professional Development System innovative renewal for the period of 2012-2020, we can talk about the transformation of PDS into an institution for achieving a new quality of education, into a resource for improving teachers social and professional status.

Based on generalization of the extensive material and personal participation in the processes of Kazakhstan Education System modernization, we have shown the main features of general pedagogical and managerial situation for the period of 2012-2020 in PDS. This period is determined by the fundamental changes in Kazakhstan society and state.

PDS is a sector where a frontal breakthrough can positively impact on other levels of the society: economic, political, social. It can be said without exaggeration that the human capital of education development and the society is concentrated here, because we are dealing with a sphere where values, beliefs, and teachers qualitatively new professional skills are formed. That is why the review of a new vector in the development of domestic PDS is of considerable research interest. Thus, the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 determined to organize in Kazakhstan Professional Development Voucher Modular System from 2021.

Professional Development Voucher Modular System (hereinafter referred to as the PD VMS) is considered as per capita financing of professional development. A teacher can choose the place and time of professional development courses. And the amount of payment is transferred directly to the teacher.

To determine possible scenarios for the organization of PD VMS in Kazakhstan, we relied on the exploratory forecasting method. We have set the task to find out what will happen, what problems will arise if the existing trends in PDS remain the same and the sphere of government does not come up with any solutions that can modify adverse trends.

We have analyzed foreign experience on Professional Development Voucher Modular System Organizations. For example, Samara Professional Development Institute introduced Professional Development Voucher Modular System in 1999. This Voucher System is based on an Individual Educational Receipt (voucher), which allows to formulate several forecast proposals for organizing Professional Development Voucher Modular System in the Republic of Kazakhstan.

Firstly, from the proposed list (register) of Professional Development Education Services teachers can choose themselves the form, the content, the scale, and the place of professional development courses. All of these will be the basis for Professional Development Voucher Modular System. Teachers and school principal's 'joint' responsibility for professional development seems promising in the context of introducing Professional Development Voucher Modular System.

Secondly, the strengths of the projected PD VMS include increasing interest from the Professional Development Service providers in expanding the content and forms of Professional Development Courses. They provide education service at a reasonable price and they are interested in increasing the efficiency of providing PD Education Services.

The State as the customer of PD VMS is interested in:

- using budget fund effectively
- involving the local executive authorities into implementation of Teacher Professional Development strategy
- further Professional Development digital management.

When developing regulatory documents, it is extremely essential to minimize different interpretations of the concepts used to determine a qualitatively new state of PDS as Voucher-Modular System. In accordance with the search forecast, we consider it necessary to carry out a structural study of the concepts that determine the main characteristics of PD VMS.

Today we see the following conceptual and terminological field:

- Voucher Professional Development as teacher training within the framework of guaranteed State Funded Professional Development
- Modular Professional Development as teacher training is based on the educational programs organized in two modules: invariant (2/3 of voucher cost) and variative (1/3 of the voucher cost).

The invariant module includes the following:

- Professional Development Educational Programs which train teachers:
- solution of education development strategic tasks
- forecasting of promising changes based on cardinal innovative potential and the most progressive innovations
- doing research in the field of educational innovations and technologies.

The customer of the invariant module is the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

The providers of the invariant educational programs services are the Professional Development Organizations at National level (JSC «NCPD «Orleu», AEO «NIS», «National Scientific, Practical, Educational and Health-Improving Bobek Centre», Holding Kasipkor (Talap), etc.) having more than 5 years of experience in providing Professional Development services for teachers. The variative module contains PD Educational Programs for training teachers which solve problems unique to a teacher or school system. The customers of the variant module are the Regional Educational institutions and schools. The invariant educational programs service providers are Professional Development Organizations. These organizations organize one more, the so-called «additional module», in which post-course work programs are implemented (conferences, seminars, webinars, trainings, etc.).

The additional module customer is the Education Regional Department and educational institutions. The additional module service providers are Professional Development Organizations which realize coursework program. This service is provided free of charge.

It is worth noting that in Kazakhstan there are real prerequisites for effective PD courses design, the system analysis allowed us to identify several factors that can be considered as risks (threats) which can potentially weaken the processes of introducing PD VMS. These threats are the following:

- destruction of existing Kazakhstan PDS
- lack of systemic information support of the organization processes and implementation of PD VMS
- lack of national automated Teacher Education Service system based on voucher distribution

- minimization of government guarantees for professional development
- lack of an objective picture of education service range currently provided in Kazakhstani PDS and their quality
- lack of requirements for organizations that provide education service in Kazakhstani PDS
- lack of requirements for organizations that provide educational services in Kazakhstan PDS
- lack of obligation system for financing Voucher System (sources, sizes, terms, and financing conditions)
- lack of control over the organizations that provide education services in PDS, the provisions of the "Rules for development, coordination and approval of Teacher Professional Development Programs" dated May 4, 2020 No. 175
- lack of economic effect analysis of PD VMS introduction
- lack of cost analysis of the processes accompanying the creation of PD VMS
- increase in the cost of VMS PD support due to the growing variety of tools for monitoring it.

In conclusion, we note that getting involved into something new, original, it is easy to overlook opportunities and discern the risks and difficulties. Prediction of PD VMS design and implementation processes have significant cognitive and transformative character. It helps to increase the scientific basis for the decisions made. Relying on past experiences and patterns of Domestic Education System development, considering current PDS shortcomings and some positive breakthrough areas we will be able to talk about real implementation of the innovative projects planned today in Professional Development System.

References

1. Ahmetova G.K. Systema povysheniya kvalifikatsii pedagogicheskikh kadrov v Respublike Kazahstan: strategiya obnovleniya: monografiya/ G.K.Ahmetova. – Almaty: Qazaq Universitety, 2016. – 212 st.
2. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya v Respublike Kazahstan na 2011-2020 gody [Elektronny resourse]. – Rejim dostupa: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>.
3. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya v Respublike Kazahstan na 2020-2025 gody [Elektronny resourse]. – Rejim dostupa: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>
4. Zhadrina M.Zh., Nurahmetov N.N., Mukanova S.D. Ramochnye osnovy Natsionalnogo kurrikuluma srednego obshchego obrazovaniya Respubliki Kazahstan. /V materialah k razrabotke Natsionalnogo standarta srednego obshchego obrazovaniya Respubliki Kazahtsan.– Almaty: KAO, 2004. – 75 st.
5. Materialy seminara Fonda Soros-Kazahstan «Natsionalny uchebny plan kak instrument obrazovatelnoy politiki», noyabr, 2001 g.
6. Mironov V.B. Vek obrazovaniya. – M.: Pedagogika, 1990. – 177 st.
7. Mukanova S.D. Vouchernaya systema povysheniaya kvalifikatsii pedagogov: praktiki organizatsii// Vestnik Karagandinskogo universiteta. – Seriya Pedagogika. – № 1(93)/2019. – st.59-70 [Elektronny Resourse]. – Rejim dotsupa: https://pedagogy-vestnik.ksu.kz/srch/2019_Pedagogics_1_93_2019.pdf
8. Mukanova S.D. “Sovremennye orientiry organizatsii shskolnogo obrazovaniya Respubliki Kazahstan” //Poiisk. Gumanitarnye nauki. – 2005. – №3. – t.143-148.
9. Mukanova S.D. Uchitel 12-letney shkoly//Orleu Uzdiksyz Bilim Jarshyssy– Orleu. Vesty nepreryvnogo obrazovaniya. – 2013. – №1. – St.4-6
10. O statuse pedagoga. Zakon Respubliki Kazahstan on 27 dekabrya 2019 goda. №293-VI ZPK [Elektronny Resourse]. – Rejim dotsupa: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000293>
11. Reforma obrazovaniya I internatsionalizatsiya: kace hskolnoy refomy v Kazahstane. – Almaty: TOO Knowledge Engineering, 2019. – 400 st.

Филиал «Центр образовательных программ» АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»
Астана, Республика Казахстан
kozhamkulova_g@cep.nis.edu.kz

ОБУЧЕНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОМУ ЭССЕ: ПРОБЛЕМЫ, ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкивается учитель в обучении академическому эссе в школе: определение академического эссе, структура, аргументация. Автором предложены практические рекомендации по организации аргументативного и дискуссионного эссе, написания разных частей эссе.

Ключевые слова: металингвистические умения, навык академического письма, аргументативное и дискуссионное эссе, основной тезис эссе, аргументация.

Навыки академического письма являются базовыми для успешного обучения в вузе во всем мире. Студенты зарубежных вузов пишут эссе регулярно, оно является формой контроля в изучении самых разных дисциплин. В практику казахстанских вузов данный вид эссе вошел относительно недавно. Написано множество работ, посвященных эффективности использования академического эссе в учебном процессе вуза. Это работы Короткиной И.Б., Миловановой Л.А., Минеевой И.Н., Розановой Я.В. и других.

В старших классах средней школы начинается формирование навыков академического письма, в частности, написания аргументативного и дискуссионного эссе. В эссе учащимся необходимо продемонстрировать владение не только и не столько лингвистической (языковой, стилистической и синтаксической) компетенцией, сколько металингвистическими умениями, такими как логика, анализ, критическое мышление, объективность и уважение к иным идеям и чужим текстам. (Короткина И.Б. Академическое письмо: процесс, продукт и практика: учеб. пособие для вузов / И.Б. Короткина. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 295 с. – Серия: Образовательный процесс)

Как показывает практика, обучение написанию эссе как жанру академического письма является одной из проблем методического характера, с которой сталкивается учитель в реализации обновленной программы. Между тем, развитие навыков академического письма является одним из важнейших аспектов в подготовке к обучению в вузе, а написание эссе является одним из компонентов Государственной аттестации учащихся 9 и 11 классов.

Беседы с учителями позволяют сделать вывод, что указанная проблема возникла по ряду объективных причин:

1. Различные толкования жанра эссе, сложившиеся в традиционной и инновационной методике, основывающейся на международных стандартах. Отсутствие единого понимания академического эссе различными авторами.
2. Отсутствие подготовки будущих учителей созданию текстов эссе и соответственно методике обучения эссе.
3. Отсутствие или малая представленность ресурсов по методике обучения эссе на казахском и русском языках.

Анализ имеющихся толкований эссе на русском языке показывает, что большинство из них сводится к пониманию эссе как «очерку, трактующему литературные, философские, социальные и другие проблемы не в систематическом научном виде, а в свободной форме». (Большой толковый словарь русского языка.

Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. Публикуется в авторской редакции 2014 года). Данное толкование вводит в заблуждение, так как эссе в нем представлено как литературный жанр. Тогда как толкование академического эссе прямо противоположно процитированному выше. Прежде всего академическое эссе имеет строгую структуру.

Наиболее близкие к пониманию академического эссе толкования можно встретить в рекомендациях от преподавателей НИУ ВШЭ: «Академическое эссе – это текст, в котором вы обосновываете тот или иной тезис (см. 2.2.3), как правило полемического характера.» (Как делается академическое эссе [Электронный ресурс]. – URL: <https://iq.hse.ru/news/434022735.html>) или в работе Исеновой Ф.К. «С чего начать писать академическое эссе?»: «Эссе – это небольшой по объему текст (от 100-150 до 1500-2000 слов), в котором содержится анализ предложенной в теме эссе проблемы, основными чертами эссе как текста становятся самостоятельность (наличие авторской позиции), связность, логичность, доказательность; кроме этого, текст эссе обладает четкой структурой (введение, основная часть, заключение).

Формулирование темы эссе. Тема эссе должна быть сформулирована таким образом, чтобы задавать формат его написания учащемуся. Часто, прочитав тему, невозможно понять, что требуется от учащегося. Например, такие темы, как «Природа Казахстана», «Жилин и Костылин» не нацеливают учащегося на определенный формат письма: описание, сравнение, аргументирование, рассмотрение разных позиций или др. Наоборот, такие темы, как «Строительство атомной станции: за и против. Рассмотрите разные позиции.» или «Согласен ли ты с тем, что Казахстану нужна АЭС? Обоснуй свое мнение.» направляют учащихся к определенному формату письма.

Аргументативное и дискуссионное эссе. В аргументативном эссе автор пытается четко представить позицию сильную позицию по конкретной теме. Цель автора – убедить читателя в определенной точке зрения. Такое эссе может ориентироваться на читателя, которая более устойчива к противоположной точке зрения.

В дискуссионном эссе автор будет рассматривать проблему с разных сторон/позиций. Абзацы «за» и «против» могут чередоваться в таком эссе. В заключительном абзаце автор может выразить мнение либо оставить возможность читателям делать собственные выводы.

В таблице 1 представлены возможные структуры аргументативного и дискуссионного эссе.

Таблица 1. Структура аргументативного и дискуссионного эссе

Структурный элемент	Аргументативное эссе	Дискуссионное эссе
Введение (Абзац 1)	Представьте свою основную идею или ключевой момент. Если тема сформулирована в виде вопроса, дайте ответ на вопрос.	Представьте свою основную идею или ключевой момент.
Основная часть (Абзац 2)	Аргумент 1 и причина	Одна точка зрения (например, политическая или отражающая местный контекст или точка зрения «ЗА»)

(Абзац 3)	Аргумент 2 и причина	Другая точка зрения (например, экономическая или отражающая региональный контекст или точка зрения «ПРОТИВ»)
(Абзац 4)	Аргумент 3 и причина	Другая точка зрения (например, отражающая глобальный контекст или точка зрения «ЗА»)
Заключение (последний абзац)	Напишите мнение другими словами.	Ваше собственное мнение, основанное на перечисленных выше точках зрения.

Введение. Введение – это первый абзац эссе. Во введении кратко представляется тема эссе и излагаются ключевые идеи. Автору необходимо попытаться заинтересовать читателя во введении. В различных источниках используются такие слова, как «крючок», «магнит» эссе для обозначения начального предложения в эссе, которое должно заинтересовать читателя. Колесова предлагает следующие способы создания «магнитов»: 1. Задайте хороший вопрос. 2. Начните эссе с интересного наблюдения. 3. Напишите что-то неожиданное. 4. Используйте известное изречение. (Колесова Д.В., Харитонов А.А. Пишем эссе: учебное пособие для изучающих русский язык. – 3-е изд. – СПб: Златоуст, 2008. – 100 с.).

Формулирование основного тезиса эссе. Основной тезис обычно представляет собой ведущий аргумент, ради которого пишется эссе. Первый раз он озвучивается в конце первого абзаца. Основной тезис нужен, чтобы проверить свои идеи, выделяя одну или две основные, лучше организовать структуру своего эссе и четче раскрыть аргументы, познакомить читателя с основной идеей перед разбором аргументов.

Тезис должен быть конкретным и отражать только то, что будет затронуто в основной части эссе, и сопровождаться конкретными фактами.

Сильный основной тезис всегда относится к определенной позиции, отражает одну главную идею, служит основанием для дискуссии, имеет четкое и конкретное обоснование.

Аргументация. Аргументации отводится важная роль в академическом эссе. От того, какие аргументы будет приводить автор, зависит, сможет ли он убедить читателя в своей правоте. Аргумент должен быть сильным, т.е. отражать факты действительности, не подлежащие сомнению, законы природы, данные, полученные экспериментальным путем, заключения экспертов, статистические данные, научные аксиомы и др. В академическом эссе следует избегать выражения чувств, эмоциональных аргументов, поспешных обобщений, чрезмерного упрощения, использования информации из ненадежных источников. Учащимся можно предложить задание на определение сильного аргумента. Например, на платформе Online Mектер можно найти примерно такое задание:

Какой аргумент к предложенному тезису является сильным?

Тезис: Великая Отечественная война является самой кровопролитной в истории человечества.

Предлагаются следующие варианты ответов:

А. Общеизвестно, что Великая Отечественная война унесла самое большое количество человеческих жизней в истории человечества.

В. Становится не по себе от того, когда представляешь масштабы этой войны.

C. Согласно информации Федеральной службы государственной статистики (РФ), самыми тяжелыми последствиями Великой Отечественной войны стали людские потери, составившие 26,6 миллионов человек.

D. Согласно информации сайта Википедия, более 71 миллиона человек погибло в Великую Отечественную войну.

Информация, которой можно доверять содержится в пункте C, так как представлена информация из официального органа статистики РФ. В остальных вариантах содержатся слабые аргументы, так как они содержат чрезмерное обобщение («общеизвестно»), выражение чувств («становится не по себе ...»), ненадежную информацию сайта Википедия.

Заключительная часть. В заключительной части эссе не стоит повторять ваше вступление, используя те же слова; кратко излагать содержание основных абзацев; добавлять новые аргументы. (How to write a captivating essay conclusion [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.oxbridgeessays.com/blog/how-to-conclude-your-essay-well/>). В заключении должен быть подтвержден ваш ответ на вопрос, заявленный в теме, и кратко изложены основные аргументы.

Заключение состоит из трех частей. Во-первых, повторите тезис, не используя те же слова, что и во введении, но сохраняя суть: ваш общий ответ на вопрос. Затем изложите свои общие выводы и краткое объяснение того, почему они важны.

Наконец, соберите воедино вопрос, доказательства в основной части эссе и заключение. Таким образом, читатель узнает, что вы поняли вопрос и ответили на него. Эта часть должна быть ясной и лаконичной. (How to write an essay: Conclusion: <https://libguides.newcastle.edu.au/how-to-write-an-essay/conclusion>).

Средства связи между словами, предложениями и абзацами используются, чтобы показать взаимосвязь между идеями, например,

- *для того чтобы добавить информацию:* более того, также, тоже, кроме того, вместе с тем, кроме, кроме того, более того, в дополнение к этому, помимо этого;

- *для того чтобы подчеркнуть точку зрения:* несомненно, действительно, очевидно, в частности, особенно, главное, абсолютно, определенно, без сомнения, бесспорно;

- *для демонстрации противоположных идей:* в отличие, тем не менее, с одной стороны, с другой стороны, тем не менее, несмотря на, в отличие от, наоборот, вопреки и другие.

Подготовка к написанию эссе – сложный процесс, включающий несколько уроков. Оцениваться эссе может, например, на последнем уроке раздела. Все остальное время цели обучения по написанию эссе, интегрируясь с целями обучения по слушанию, говорению, чтению, соблюдению норм языка, предполагают подготовку по различным аспектам эссе: написание тезиса, сбор аргументов из прослушанных и прочитанных текстов, создание абзаца эссе, работа со средствами связи между предложениями и абзацами, формулирование выводов, цитирование и перефразирование чужих выводов, различение достоверных и недостоверных источников.

Учащиеся могут писать академическое эссе как по проблемным\глобальным темам, так и по изученным художественным произведениям. Тема эссе, как уже говорилось, выше должна задавать формат письма, поэтому важно правильно сформулировать тему. Например, на материале литературы это могут быть такие темы, как «Почему _____ (герой, героиня) — важный персонаж новеллы «.....»?», «Каждый персонаж романа «.....» одинок. Насколько вы согласны с этим утверждением? (How to write an introduction to an essay: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/topics/zv7fq3/articles/zfbf8xs>)

Подготовка к написанию эссе (и не только эссе) включает несколько этапов:

1. Сбор идей из разных печатных и цифровых ресурсов.
2. Организация идей (структурирование, план).
3. Создание черновика.
4. Редактирование, корректирование.
5. Создание чистовика.

Последним этапом может стать размещение работы в блоге, на странице какого-либо сайта. Требование академической честности – одно из главных требований в написании любой работы.

Литература

1. Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. Публикуется в авторской редакции 2014 года.
2. Дидактические материалы по русскому языку и литературе / Григорьева И.В. – Астана: «Кеусар» баспасы, 2019. – 78 с.
3. Исенова Ф.К. С чего необходимо начать работу над эссе? [Электронный ресурс]. – URL: https://challenge.kz/storage/books/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B01_1538245716.pdf
4. Как делается академическое эссе [Электронный ресурс]. – URL: <https://iq.hse.ru/news/434022735.html>
5. Колесова Д.В., Харитонов А.А. Пишем эссе: учебное пособие для изучающих русский язык. – 3-е изд. – СПб: Златоуст, 2008. – 100 с.
2. Короткина И.Б. Академическое письмо: процесс, продукт и практика: учеб. пособие для вузов / И.Б. Короткина. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 295 с. – Серия: Образовательный процесс
6. Милованова Л.А. Академическое письмо как компонент профессиональной подготовки бакалавров педагогического образования // Известия ВГПУ. 2017. №9 (122). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/akademicheskoe-pismo-kak-komponent-professionalnoy-podgotovki-bakalavrov-pedagogicheskogo-obrazovaniya> (дата обращения: 29.06.2021).
7. Минеева И.Н. Академическое эссе: Теория и практика жанра // Филологический класс. 2015. №2 (40). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/akademicheskoe-esse-teoriya-i-praktika-zhanra> (дата обращения: 29.06.2021).
8. Розанова Я. В. Роль академического письма в подготовке бакалавров неязыкового вуза / Я. В. Розанова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 6 (86). — С. 674-677. — URL: <https://moluch.ru/archive/86/16071/> (дата обращения: 29.06.2021).
9. <https://onlinemektep.org/>
10. How to write a captivating essay conclusion [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.oxbridgeessays.com/blog/how-to-conclude-your-essay-well/>
11. How to write an essay: Conclusion [Электронный ресурс]. – URL: <https://libguides.newcastle.edu.au/how-to-write-an-essay/conclusion>
12. How to write an introduction to an essay [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/topics/zv7fq3/articles/zfbf8xs>

Мұхтарұлы Ғ.

Химия-биология бағытындағы Назарбаев зияткерлік мектебі
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ablaihanov_b@nis.edu.kz, muhtaruly_g@nis.edu.kz

ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ ДЕҢГЕЙІНІҢ АРТУЫНА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫҢ ӨСЕРІ

Аннотация

Мақалада қоғамдағы өмірлік және тәжірибелік іс-әрекеттердің дағдылары мен әлеуметтік іс-тәжірибені меңгеру үшін оқушылардың білім алу барысында негізгі және пәндік құзыреттіліктерінің қалыптасу негіздері қарастырылған. Функционалды сауаттылықтың адамның оқу мен жазу дағдыларын қоғаммен өзара әрекеті барысында қолдана алуында көрініс табатыны туралы айтылған.
Түйін сөздер: мәтінмен жұмыс, мәтінді жалпы түсіну, ақпаратты табу, мәтінді ұғыну және интерпретациялау, мәтін бойынша рефлексия.

Қазіргі кезде оқушылардың білім деңгейінің жақсы даму жолында білім беру орындарының көрсеткіштері айқын дәлел бола алады. Осы орайда жаңартылған білім беру бағдарламасының аясында оқушылардың жан-жақты дамуына және терең білімдерін қалыптастыруға көптеген мүмкіндік берілген. Солардың ішінде оқушылардың «функционалды сауаттылыққа» баса көңіл бөлінген. «Функционалды сауаттылық» ұғымын алғаш рет «сауаттылық», «минималды сауаттылық» ұғымдарымен бірге 1957 жылы ЮНЕСКО ендірген болатын. *Сауаттылық дегеніміз* – бұл оқушылардың оқу, жазу мен санау және құжаттармен жұмыс жасай алу дағдылары. Оқырман сауаттылығының негізі – мәтінмен жұмысты қалыптастыру болып табылады. Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің әрекеттерін интерпретациялауға, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі. Әдеби оқу тәжірибесін меңгеру мақсатында нақты мәтін бөліктерін таңдау, оларды қарапайым қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, оқиғалар арасында өзара байланыс орнату; мәтіннің ортақ идеясын анықтау, мәтін құрылымынан элементтерді анықтап көрсету, кейіпкерлер әрекетіне қарапайым интерпретация беру, кейіпкерлердің әрекеттерін және сезімдерін салыстыру, олардың өзара байланысын түсіндіру, мәтінде қолданылған тілдік ортаның ерекшеліктеріне алғашқы сараптама жасау, мәтіннен үзінді келтіре отырып, негізгі кейіпкерлер мінездемесіне, олардың ниеті мен сезіміне интерпретация жасау, мәтіннен ақпаратты ала отырып мәтіннің мағынасын немесе негізгі идеясын түсіндіру сияқты бағыттар көзделген.

Функционалды сауаттылық мәселесін білім берудің философиялық деңгейінде Б.С. Гершунский, В.В. Мацкевич, С.А. Крупник, үздіксіз білім беру аспектісі ретінде С.А. Танган, И.А. Колесникова, құзыреттілік қатынас контекстінде А.В. Хуторской, О.Е. Лебедев және т.б. қарастырған [1, 124 б.].

Сондықтан қазіргі кезде оқушылардың білімдерін тереңдетумен қатар оларды қолдану аясын кеңейту мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Сол себепті оқушыларың алған білімдерін күнделікті өмірде қолдана алуы аса маңызды. Ал функционалды сауаттылық оқушылардың танымдық қабілеттерінің деңгейін және оқушылардың өнімді жұмысының көрсеткішін білім деңгейі ретінде қарастырады. Бұл деңгей өмірдің әртүрлі саласындағы тапсырмаларды шешуде мектептік білім мазмұнының қолданбалық сипатына және оқушылардың игерген біліміне негізделеді. Сондықтан, қоғамдағы өмірлік және тәжірибелік іс-әрекеттердің дағдылары мен

элеуметтік іс-тәжірибені меңгеру үшін оқушылардың білім алу барысында негізгі және пәндік құзыреттіліктері қалыптасуы тиіс. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын аттыру үшін мұғалім шебер болуы керек. Ол баланы қалай оқыту, оның сабаққа деген ынтасын қалай ашуға болады деген сұрақтар төңірегінде жұмыс жасауы тиіс. Жалпы адам баласы есту, көру, ұстап көру, сезу және иіскеу арқылы есте сақтайды. Кейбір оқушылар жазбашаға, кейбірі ауызшаға қабілетті болып келеді. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалды сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады. Сондықтан теория мен тәжірибенің байланыста болуын қамтамасыз ету үшін әрбір пән бойынша берілетін білімнің мазмұны мен көлемін анықтағанда теориялық қағидалардың, заңдылықтар мен ережелердің, яғни ұғымдық-ақпараттық материалдардың бала өмірінде кездесетін түрлі проблемалық мәселелерді шешуге көмегі тиетіндей, бала оны қолдана алатындай тәжірибелік маңызы ескерілуі тиіс. Сондай-ақ оқушылардың оқу материалын тек жаттап қана алмай, оның мән-мағынасын терең түсінуін қамтамасыз ету міндетті болып саналады [2, 52 б.].

Оқушылардың мектеп қабырғасында белгілі өмірге қажетті дағдылардың қалыптасуына және оларды толық қолдана алуына жағдай жасау қажетті анық. Бірақ PISA, TIMSS, PIRLS сияқты халықаралық зерттеулер көрсеткендей, біздің оқушыларымыз көп жағдайда мектепте алған білімдерін шынайы өмірде пайдаға асыра алмайды және алдына келіп түскен ақпаратты дұрыс әрі тиімді өңдеп, өзіндік талдау жасай алмайды. Мұның барлығы олардың функционалды сауаттылықтарының төмендігін байқатады. Жоғарыда аталған PISA, TIMSS, PIRLS сияқты халықаралық зерттеу жұмыстары оқушылардың алған білімдерін өмірде қолданып, оның түрлі аяларымен ұштастыра алуын бағалауға тікелей бағытталған. Олардың барысында білім алушылардың функционалды сауаттылықтарының негізгі үш аясы бағаланады: оқу сауаттылығы, математикалық және ғылыми-жаратылыстану сауаттылықтары. Осындағы бастапқы әрі негіз салушы дағды оқу сауаттылығы болып табылады. Қазіргі уақытта ақпаратпен жұмыс істей алу (бірінші кезекте оны оқып, түсіне алу) табысқа апарудың бірден-бір жолы, іргетасы болып саналады. Функционалды сауаттылық адамның осы оқу мен жазу дағдыларын қоғаммен өзара әрекеті барысында қолдана алуында көрініс табады. Банк бөлімшесінде келісімшартты дұрыс толтыру, жұмысқа орналасатын кезде өтініш не түйіндеме жазу, дәрі-дәрмектің не қандай да бір құралдың нұсқаулығын оқып түсіну, сауалнама толтыру, газетке жарнаманы дұрыс рәсімдеп жіберу – осылардың барлығы тұлғаның функционалды сауаттылығын айқын көрсетеді. Мұндай сауаттылық деңгейі адамға сыртқы қоршаған ортамен байланысқа түсіп, онда мейлінше тез әрі жақсы бейімделіп әрекет етуге мүмкіндік береді. Мәтін түріндегі ақпаратты қабылдап (оқып), оны дұрыс әрі толық түсіну, талдау, керегінше пайдалану дағдылары осы сауаттылықты қалыптастыруда бірден-бір маңызды қызмет атқарады. Функционалды оқу сауаттылығының дағдылары қалыптасқан оқушы «мәтіннен қажеті ақпаратты алу, оны түсіну, кішірейту, түрлендіру және т.б. үшін оқу және жазу дағдыларын емін-еркін қолдана алады» Оқушылардың мәтінмен жұмыс жасауы барысында қолданылатын сұрақтарды күрделілігіне қарай бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады:

1. *«Мәтінді жалпы түсіну»* және *«Ақпаратты табу»* – мәтін ішінен қажетті ақпаратты мақсатты түрде іздеп табу. Мұнда көбіне нақты жауапты қажет ететін «кім?», «не?», «қайда?», «қашан?», «не істеді?» сияқты сұрақтар (мысалы: «Мәтіндегі басты кейіпкердің аты кім?», «Оқиға қай жерде өтеді?»); мәтіннің негізгі ойын анықтау («Бұл мәтінге қандай ат қоюға болады?»); сондай-ақ мәтіндегі оқиға желісін құру бойынша («Бас кейіпкердің іс-әрекеттерін рет-ретімен орналастырыңыз») сұрақтар қолданылады.

2. «Мәтінді ұғыну және интерпретациялау» – мәтін мазмұнын жинақтау және өзінше түсіну. Мұнда оқушылар мәтіннен берілген ақпаратты («Автор бізді шығарма кейіпкерімен қалай таныстырады?», «Сөйлемді жалғастыр...»), ондағы нақты бір ойды, деректі іздеп табу («Кластер құрастыру», «Сәйкестендіру» т.с.с.); мәтіннің негізгі ойын, ондағы жеке бір детальдің жалпы идеямен байланысын анықтау; автордың айтқысы келген ойын табу; мәтінде берілген ақпараттың негізінде тұжырым жасау («Осы айтылғандардың негізінде қандай тұжырым жасауға болады?») сияқты тапсырмаларды орындайды.

3. «,» – мәтін мазмұны мен формасын бағалау, ол бойынша ой түю. Мұнда оқушылар мәтін мазмұнын өз ойымен байланыстыра салыстырады («Бас кейіпкер осы уақытта қандай сезімде болды деп ойлайсыз?); мәтіндегі кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне баға береді, онда берілген тұжырымдарды өз дүниетанымы негізінде бағалайды; қаһармандардың кейінгі әрекеттерін болжап, олардың себептерін көрсетеді, өзінің сол жағдайға тап болғанда істейтін әрекетін айтады және т.б. [3, 137 б.].

Ал жалпы мәтін деген не? Оның қандай қызметі мен мәні бар деген сұрақтарға көңіл бөле беретіңіз көп емес. Сонда мәтін дегеніміз не? «Мағынасы жақын белгілердің тізбегі, тұтастығы». Халидей мен Хасан мәтінді функционалды тіл ретінде, ол дегеніміз, өнімді сатып ал деп бізді көндіретіндей «қандай да бір қызмет атқаратынын» айтады. Авторлар оған қоса, мәтінді семантикалық бірлік: форма емес, мән-мағына бірлігі ретінде де қарастырады. Мәтін ауызша, жазбаша, проза, өлең, диалог немесе монолог түрінде кездеседі. Ол тіпті мақал-мәтелден бастап, тұтас пьесаға дейін; бір сәттегі көмек сұраған айқайдан ұйымдағы бір күнге созылған талқыламауға дейін болуы мүмкін. Көптеген мәтіндер бір сөйлем төңірегінде де шектеледі. «Мәтін» терминінің бірнеше күрделі мәні бар. Оксфорд сөздіктерінде «мәтін» сөзіне зат есім ретінде мынадай анықтамалар берілген:

1. Кітап немесе басқа жазылған немесе баспадан шыққан жұмыс, өзінің сыртқы пішініне қарағанда мазмұнына көп көңіл бөлінеді: *мәтін азап пен қайғыны зерттейді*; белгілі бір жазылған немесе баспадан шыққан жұмыстың аутенттік немесе түпнұсқадағы бөлігі: кейбір үзінділерде мәтіннің түпнұсқасын анықтау қиын;

2. Кітаптың негізгі мәні немесе жазудың басқа бөлігі, басқа күнделік, қосымша, иллюстрациялар;

3. Оқу пәні ретіндегі жазбаша жұмыс: мәтінге тым көп көңіл бөлу тіл үйренушіні оқуға қарсы қояды [4, 80 б.].

Сауаттылық ұғымы оны білім берудің әрекеттік аспектісі мен бірлікте алғанда ғана кеңейе түседі. Функционалдық сауаттылық – тұлғаның пәндік білім, білік, дағдыларын әлеуметтік-қоғамдық ортада кез келген жағдаятқа сәйкес еркін қолдана алу мүмкіндіктерінің қалыптасқан жүйесі [5, 17 б.].

Функционалдық сауаттылық тұжырымдамасына негізделген анағұрлым танымал халықаралық бағалау зерттемелерінің бірі Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) қолдауымен өткізілетін 15 жастағы оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың халықаралық бағдарламасы (Programme for International Student Assessment – PISA) болып табылады. PISA 15 жастағы жасөспірімдердің мектепте алған білімдерін, іскерлігі мен дағдыларын адами іс - әрекеттердің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана алу қабілеттерін бағалайды. PISA зерттеулері қазіргі уақытта әлемде мектептік білім берудің тиімділігін салыстырмалы бағалаудың әмбебап құралы ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында алынған деректер тұтастай оқытудың мазмұны мен әдістері ретінде, сондай-ақ контексті факторлардың (басқару моделі, оқыту тілі, отбасының және т.б әлеуметтік мәртебесі) мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту деңгейіне

әсері ретінде білім беру жүйесін дамыту стратегиясын анықтауға негіз болады [6, 263 б.].

Сондықтан болашақ оқушылардың даму аймағын анықтауда мұғалімдер сабақ процесі кезінде оқушылардың білімдерін қалыптастыруда функционалдық сауаттылықтығын арттыру және олардың берер мүмкіндіктерін тиімді қолдану болып табылады.

Әдебиеттер

1. Мамырбекова Г.А. Оқушылардың функционалдық сауаттылығы – мәтінмен жұмыс: өзін-өзі тану сабақтарында оқу дағдыларын қолдану мүмкіндіктері // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. «Педагогика ғылымдар» сериясы. – №2 (63). – 2020. – 124 б.

2. Бекболғанов Е.Ж., Бекболғанова А.Қ. Функционалдық сауаттылық – білім сапасын жетілтірудің негізі // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – №1(45). – 2015. – 52 б.

3. Асанбаева Е.Б. Оқу сауаттылығы – оқушылардың функционалды сауаттылығының негізі // Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің хабаршысы. – № 4 (76). – 2018. – 137 б.

4. Мухтарханова А.М. Ағылшын тілін оқытудағы мәтінмен жұмыс тәсілдері // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. – №4. – 2015. – 80 б.

5. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру (бастауыш сыныптар) Әдістемелік құрал. – Астана, 2013. – 17 б.

6. Бекболғанов Е.Ж., Бекболғанова А.Қ. Оқушылардың функционалды сауаттылығын қалыптастырудың жолдары // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – №2(46). – 2015. – 263 б.

Сыздыкова А.И^{1.}, Ташетова С.С^{1.}, Казтаев Р.К^{2.}

¹«Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша ҚДИ
asyzdykova@orleu-edu.kz, stashtetova@orleu-edu.kz

²Қарағанды облысында білім беруді дамытудың оқу-әдістемелік орталығы
rahat.kaztayev@mail.ru

ЛИЦЕЙ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒДАР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Ішкі және сыртқы еңбек нарығының қажеттіліктеріне жауап беретін инженерлік-техникалық кадрларды даярлау қажеттілігі мен негізгі орта және жалпы білім беруден бастап осы мамандарды даярлау жүйесін ұйымдастыру және жұмыс істеуге арналған теориялық әдістемелердің жетіспеушілігі сипатталады. Лицей жағдайында оқушылардың кәсіби бағдарына қажетті шарттары мен ерекшеліктері анықталды.

Түйін сөздер: тұлғаның кәсіби бағдарлау, кәсіби бағдар кезеңі, кәсіби оқыту, кәсіптік бейімдеу, мамандық тандау, өзін-өзі анықтауға дайындық.

Тұлғаның кәсіби бағдарының мәселесі психологиялық-педагогикалық проблемалардың қатарына жатады. Кәсіби бағдар проблемасын қарастырудағы әр түрлі тұжырымдамалық тәсілдердің (педагогтер, психологтар, әлеуметтанушылар, әдіскерлер) алуан түрлілігі осы проблеманың күрделілігінен ғана емес, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуы, елдің белгілі бір аймағында тұратын адамдардың көпшілігінде өзін-өзі айқындаудың тарихи-мәдени мәселелермен байланыстылығы. Осының барлығы оңтайлы тәсілдерді таңдауды қиындатады және кәсіби бағдар проблемасын қарастыру және шешу тәсілдері бойынша көптеген бөліктерге бөліп қарастыруды қажет етеді [1].

Бұл мәселеге бас назар аудару келесі жағдайларға байланысты. Біріншіден, тұлғаның кәсіби бағдарлауын терең зерттеу елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды қажеттіліктеріне жауап береді. Бұл кәсіби бағдардың аяқталмауына, осы процестің уақыт бойынша созылуына байланысты көптеген жағдайларда адамдардың бір бөлігінің өз кәсібіне қанағаттануының жеткіліксіз себебі, білікті мамандардың тапшылығы жағдайында экономикаға айтарлықтай залал келтіретін кадрлардың тұрақтамауы. Үшінші мың жылдықтың басында мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуын күрделендіретін бірқатар факторлар: еңбек ресурстарының өсуінің қысқаруы, экономикалық тұрақсыздығы, мамандардың кәсіби қызметтің бір жетекші облыстарынан басқаларына күрт қайта бағытталуы сияқты кәсіптік бағдардың проблемаларын зерттеудің маңызы оданда арта түсуде.

Екіншіден, кәсіби бағдар мен өзін-өзі анықтау мәселесі бұл тұлғаның кәсіби қалыптасу психологиясының негізгі мәселесі, онда кәсіби бағдар бір жағынан, «ядро» ретінде, адамның кәсіптік дамуының ең маңызды компоненті, екінші жағынан – осы процесс кезеңдерінің бірінің өлшемшарты ретінде қарастырылады [2].

Отандық педагогикада кәсіби бағдар теориясы саласында мол тәжірибе жинақталған, өйткені көп жағдайда бұл тақырыптың қазіргі заманғы тәсілдерін айқындады. Қазіргі уақытта кәсіптік бағдардың мәнін анықтауда әртүрлі тәсілдер бар. Кәсіби және жеке мәселелер (жалпы мәселелер сияқты) отандық және шетелдік философтар, психологтар мен педагогтерді қызықтырды және қызықтырады, бұл авторлар: А.Г. Асмолов, Е.А. Голомшток, Е.А.Климов, Н.С. Пряжников, В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев, С.Н. Чистякова, Дж. Холланда, О.Б. Даутов, М.Ж. Жадрина, С.А. Каликова және басқалар.

Осы мәселе бойынша қазіргі психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде «кәсіби бағдар» ұғымының әртүрлі түсіндірмелері бар, мысалы: «кәсіби бағдар» – бұл оқушылардың белгілі бір мамандықтарға бағдарлануы. Шамамен бірдей анықтамалар әдістемелік ұсыныстарда берілген, онда кәсіби бағдар жастарға мамандық таңдауда көмек ретінде қарастырылады.

ҚР «Білім туралы» Заңында кәсіби бағдар ұғымы жастарды еңбек нарығындағы жеке басының ерекшеліктері мен әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, мамандық таңдауға дайындауға, жастарға кәсіптік өзін-өзі анықтауға және жұмысқа орналасуға көмек көрсетуге бағытталған ғылыми негізделген іс-шаралар жүйесі ретінде қарастырылады. Сонымен, кәсіби бағдар ұғымының көптеген анықтамалары бар және бұл кәсіби бағдар беру қызметінің дамуы нәтижесінде болды. Шынында да, уақыт өте келе талаптар, солармен бірге мазмұны мен тәсілдері де өзгеріп, бұл процесс шынайы болып саналады. Сондықтан кәсіби бағдардың жалпы анықтамасын бермес бұрын оның негізгі үш құрамдас бөлігі: «іс-әрекет», «кәсіп», «бағдар» идеясын нақтылап алу керек.

Энциклопедиялық сөздікте «іс-әрекет» қоршаған әлемге белсенді қатынастың нақты адамдық қатынасы ретінде анықталады, оның мазмұны мақсатқа сай өзгереді және түрленеді. Қарастырылып отырған «кәсіби бағдар» ұғымына «іс-әрекет» категориясын енгізу кәсіби бағдар беруді тәжірибе ретінде ғана емес, теориялық іс-әрекетте білімді меңгеруді пәнаралық ғылыми бағыт ретінде қарастыру.

Тәжірибелік іс-әрекет ретінде пайда болған кәсіби бағдар бірте-бірте теориямен байытылады, бұл теориялық және тәжірибелік қызметтің бірлігінде қарастыруға мүмкіндік береді [3].

Мамандық – белгілі бір дайындықты қажеттететін, тіршілік көзі болып табылатын еңбек ету іс-әрекетінің бір түрі. «Бағдар» ұғымына қандай анықтамалар берілсе де, олардың барлығы негізгі бағытты таңдау қызметімен, мамандықты таңдаумен байланысты екені анық. Егер жас адам (субъект) мамандықтар әлемін зерттеуге тырысса және сол мамандық оның өмірлік ұмтылысына қаншалықты сәйкес келетінін белсенді түрде анықтай бастаса, бұл жағдайда оның кәсіпке деген бағдарының дұрыстығын көрсетеді.

Егер ол өзіне және қоғамға қолайлы мамандық таңдау үшін педагогикалық немесе басқа ықпал ету объектісіне айналса, онда бұл жерде оны мамандыққа бағдарлау туралы сөз қозғаған жөн. Дегенмен, бағдар туралы айту іс жүзінде әртүрлі мағынада қарастырылады. Кәсіби бағдар беру бойынша біртұтас көзқарастың болмауы басқа себептермен де түсіндіріледі. Мысалы, бұл күрделі мәселе, сондықтан оны анықтауда көзқарастар әртүрлі болуы мүмкін.

Кәсіби бағдар мектеп мұғалімдерінің, оқытушылармен оқу-өндірістік кешен шеберлерінің және басқалардың басым ықпалымен жүзеге асатын педагогикалық тәжірибе призмасы арқылы қарастырылса, онда бұл көзқарасты кәсіби бағдар берудің педагогикалық бейнесі ретінде қабылдау қарастырылады (Е.А.Климов). Бұл процесті психология ғылымының призмасы арқылы қарастыратын болсақ, онда белгілі бір таңдаудың ерекшеліктерін түсіндіретін психологиялық ұғымдар мен түсініктер алға шығады. Осы тәсілдің шеңберінде кәсіби бағдар берудің бейнесі өзара байланысты екі аспектіден тұратын психологиялық процесс ретінде қалыптасады:

1) тұлғаның қызығушылығы мен қабілетіне сәйкес келетін, сонымен бірге қоғамдық қажеттіліктерге сай келетін мамандық таңдау үшін оқушыны психологиялық тұрғыдан қалыптастыру;

2) оқушылар өздерінің кәсіби таңдауы тұрғысынан өздері шешім қабылдайды.

Тағы бір қарастырылатын тәсіл – әлеуметтік. Сонымен қатар кәсіби бағдарлау – жастардың әлеуметтік бағдарлануының жалпы процесінің бір бөлігі ретінде

қарастырылады. Осыған сәйкес, мамандық таңдау адамның жалпы өмірлік бағдарымен, қоғамның әлеуметтік құрылымымен, әлеуметтік топта белгілі бір орын алуға ұмтылуымен айқындалатын әрекет ретінде қарастырылады (Ф. Райс).

Кәсіби бағдар берудің мәнін түсінуде де, жастарды белгілі бір мамандықтарға бағыттау бойынша тәжірибелік жұмыстада пәнаралық қатынастың қажеттігін аңғартады. Жоғарыда берілген ұғымдар кәсіби бағдар беруді тәжірибелік жұмыс пен теорияның бірлігі ретінде түсінуге, оның келесі анықтамасын беруге мүмкіндік береді.

«Кәсіби бағдар беру – бұл жастардың жеке қызығушылықтарына, бейімділіктеріне, қабілеттеріне, сонымен бірге әртүрлі кәсіптегі және әр түрлі біліктілік деңгейіндегі мамандарға әлеуметтік қажеттіліктеріне сәйкес саналы түрде мамандық таңдауға дайындауға бағытталған мақсатты қызмет. Ол дамып келе жатқан пәнаралық байланыстағы теория мен тәжірибенің іс-әрекеттің бірлігін білдіреді, бұл оқушылар мен оқу процесінде ғана жүзеге асырылмайды».

Е.А. Климов өмірлік, атап айтқанда кәсіби, еңбек жолын ойластыру – бұл болашақ туралы түсініктердің белгісіздіктен арылытынына тоқталады. Дәстүрлі түрде көптеген авторлар кәсіби бағдарды көбінесе жас өспірімдік жаспен және жастық шақпен байланыстырады, оны адам дамуының осы кезеңі үшін маңызды жаңалық ретінде қарастырады. Мысалы, Е.А. Климов тіпті «оптация сатысы» арнайы терминін енгізеді – шамамен «жасөспірімдер дәуіріне» (Д.Б. Эльконин бойынша) сәйкес келетін кезең, өмірге, еңбекке дайындық, саналы және жауапты жоспарлау, кәсіби жолды таңдау жүретін кезең [4].

Бүгін біз оқушыларды жеке тұлға ретінде қарастыруымыз керек және бұл көбінесе мектеп жұмысының нәтижелеріне қандай талаптар қоюына байланысты. Білім беруді жаңғырту бізді мектеп ең алдымен баланың жеке басын дамыту мақсатын іске асыруға, яғни оның өз мүдделеріне қызмет етуге бағыттайды. Негізгі мектеп бұл жаңа міндеттерді толық шеше алмайды, білім алудың одан әрі тәсілін таңдауда оқушылардың жетілуін қамтамасыз етпейді [5]. 15-16 жасқа қарай оқушылардың көпшілігінде болашақ кәсіби қызмет саласына бағдар қалыптасады. Жоғары сынып оқушыларының көпшілігі қазіргі жалпы білім беру жоғары оқу орнында табысты оқуға және әрі қарай кәсіби мансабын құруға мүмкіндік бермейді деп санайды.

Кәсіби бағдар – тұлғаның кәсіби қызметінің барлық кезеңін қамтитын процесс: кәсіптік ниет туындағаннан бастап еңбек қызметінен шыққанға дейін. Кәсіби бағдардың пайда болуы үлкен мектеп жасын қамтиды, бірақ оған келесі кезеңдер тән:

- кәсіптің бастапқы таңдауы (кіші мектеп жасындағы оқушыларға тән): кәсіптер әлемі туралы аз дифференциалды түсінік, осы мамандық түріне қажетті ішкі ресурстар туралы ахуалдық түсінік, кәсіптік ниеттің тұрақсыздығы;
- кәсіби бағдар кезеңі (жоғары мектеп жасы): әртүрлі еңбек салаларында кәсіби ниеттердің пайда болуы мен қалыптасуы және бастапқы бағдарлану;
- кәсіби оқыту: таңдаған мамандықты игеру үшін мектеп білімін алғаннан кейін жүзеге асырылады;
- кәсіптік бейімдеу: қызметтің жеке стилін қалыптастыру, өндірістік және әлеуметтік қатынастар жүйесінің басымдылығы;
- еңбектегі өзін-өзі іске асыру: кәсіптік еңбекпен байланысты күтулерді орындау немесе орындамау [6].

Осылайша, кәсіби бағдар адамның бүкіл өмір жолына енеді.

Тұлғаның құрылымдық элементтері, кәсіби бағдарлаудың ең жақын психологиялық алғышарттары ретінде, олардың функцияларының сипаты бойынша әртүрлі.

Өзін-өзі анықтаудың маңызды жеке алғышарттарының барлық жиынтығын екі негізгі топқа жатқызуға болады:

1) Мамандық таңдау проблемасын оңтайлы шешу мүмкіндігін қамтамасыз ететін жеке тұлғаның ерекшеліктері, бірақ бұл процесті белсендіруге тікелей қатыспайды. Бұл топқа сипаттың ерік-жігері, сондай-ақ еңбекқорлық сияқты сипат жатады. Бұған адамның кейбір еңбек және өмірлік тәжірибесінің болуын, жалпы өмірлік жетілу деңгейін жатқызуға болады.

2) Кәсіпті көзін-өзі анықтау процесін жылдамдататын және әрекет етудің селективтілігін анықтайтын тұлғалық бағдарлау компоненттері. Мұнда адамда пайда болған оқу және кәсіби мүдделер мен ұстаным, құндылықтар мен идеалдар, өмірлік құндылықтар туралы түсінікке бейімділік, кәсіби бағдар қажеттілігі жатады [7].

Екінші топтың компоненттері танымдық қажеттіліктермен байланысты адам үшін тартымды қызмет саласын шарттастыру функциясына ие.

Кәсіби бағдар жасөспірімдер жасындағы маңызды міндеттердің бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Осы жас ерекшелігі мен оның мінез-құлқы жас ерекшеліктерін қарастыруға тырысамыз.

Жоғары мектеп жасы жасөспірімдер мен ересек жасөспірімдер арасындағы адам өмірінің кезеңі. Психологтар оның жас шектерін анықтауда. Батыс психологиясында жасы ұлғайған кезеңде (adolescence) жастық пен жастықшақтарын біріктіру дәстүрі басым болады, оның мазмұны бала жасынан ересектермен шекарасы 12-14-тен 25 жасқа дейін созылуы мүмкін. Отандық ғылымда жоғары мектеп жасы 14-18 жас аралығында анықталады және адамның, оның жеке басымен даралығының дербес даму кезеңі ретінде қарастырылады [8].

Жас өспірімдік жастағы психикалық даму ерекшеліктері көп жағдай дадамудың әлеуметтік жағдайының ерекшелігімен байланысты, оның мәні қоғам жас адамның алдына осы кезеңде кәсіби бағдар үшін өмірлік маңызды міндет қояды, сонымен қатар арман түрінде ішкі жоспарда ғана емес, нақты таңдау тұрғысынан болашақта біреу болу ниеті (бұл дамудың алдыңғы кезеңдерінде болатындай).

Бұл таңдау екі рет жүзеге асырылады: бірінші рет – 9-сыныпта, оқушы орта білімді аяқтау нысанын таңдаған кезде (белгілі бір мектеп, гимназия, колледж және т.б.) немесе білім алуды жалғастырудан бас тартқан кезде; екінші – 9-сыныпта, жоғары білімалу немесе еңбек өміріне тікелей қосу жолдары жоспарланған кезде. Егер бұрын бұл міндет көбінесе отбасы мен мектеппен шешілсе, бүгінде ата-аналар баланың алдында мамандық таңдау мәселесінде беделді емес болып отыр; мектеп сондай-ақ оқушыға шешуші көмек көрсетпейді – осыдан репетиторлардың, түрлі курстардың, психологиялық және кәсіби кеңес беру қызметтерінің қажеттілігі туындайды.

Болашақ мамандықты таңдау, кәсіби бағдардың міндеті өмірдің тұтас ойын құруды, өзін болашаққа жобалауды қамтитын тұлғалық өзін-өзі анықтау міндетін ойдағыдай шеше алмайды. Л.И. Божович болашаққа деген көзқарасты, өмірлік жоспарлар мен перспективаларды құруды ересек оқушының аффективті өмір орталығы деп санаған – ол жасөспірімдік жастан өтуді өзі болашаққа деген қарым-қатынастың өзгеруі мен байланыстырды: егер жасөспірім болашаққа нақты көзқараспен қарайтын болса, онда жоғары сынып оқушысы қазіргі күнге болашақ ұстанымымен қарайды [9].

Осы жас үшін негізгі міндеттерді шешу психикалық дамудың барлық процесіне, оның ішінде ынталандыру саласын дамытуға ғана емес, сонымен қатар танымдық процестерді дамытуға да әсер етеді. Он бес - он алты жасқа қарай жалпы ақыл-ой қабілеттері қалыптасқан деп саналады, алайда олар жоғары сыныптардада жетілдіруді жалғастырады.

Жас ерекшелігі жиі таңдаған кәсіптік саламен тікелей байланысты арнайы қабілеттердің тез дамуы болып табылады. Қызығушылықтың бағыттылығын саралау жасөспірімнің/қыз баланың ақыл-ой қызметінің құрылымын кіші жастағыларға қарағанда әлде қайда күрделі және жеке етеді. Ұлдарда бұл процесс қыздарға

қарағанда ерте басталады және анық көрінеді. Қабілеттер мен қызығушылықтардың мамандануы басқа да көптеген жеке айырмашылықтарды айқынырақ етеді [10].

Жоғары мектеп жасында бағдарды дамыту процесі жалғасуда, сондықтан (әсіресе әртүрлі жасөспірімдер мен ересек жасөспірімдер даму асинхрондылығын ескере отырып) жасөспірімдер жасына тән көптеген нәрсе ол үшін де өзекті болып қала береді.

Өзін-өзі талдау, рефлексия барысында өзіне қарастылған сұрақтар жасөспірімге қарағанда, әлеуметтік-адамгершілік немесе тұлғалық өзін-өзі анықтаудың элементі бола отырып, дүниетанымдық сипатқа ие болады.

Осылайша, жоғары сынып жасындағы басты жаңалық осы көзқарасқа сәйкес жеке және өмірлік өзін-өзі анықтауға дайындық (қабілеттілік) болып табылады. Осы жастағы орталық жаңалық туралы мұндай түсінік бірегейлік туралы түсінік – осы жастағы шетелдік зерттеушілердің сипаттауы кезінде жиі кездесетін түсінікке жақын [11].

Бұл ұғымды енгізген танымал американдық психолог Э. Эриксон адамның өз-өзіне ұқсастығы (кеңістіктегі тұлғаның өзгермеуі) және тұтастығы (уақыт бойынша тұлғаның сабақтастығы) ретінде ұқсастығын қарастырады. Бірегейлік - бұл жағдайдың өзгеруіне қарамастан, жеке тұлғаның өз «Мен»-деуіне ие болу, барабарлық және иелік ету сезімі [12].

Жалпылау қабілетіне ие болған жасөспірімнің алдында, содан кейін ұлдаралдында өзі туралы оқушы, ұл (қыз), дос, әңгімеші және т.б. сияқты білетін барлық нәрселерді біріктіру міндеті тұр. Егер жасөспірім бірегейлікті алу міндетін табысты орындап жүрсе, онда ол қайда екендігін және қайда баратынын сезінеді. Әйтпесе, «рольдердің шатасуы» немесе «спутникті сәйкестік» пайда болады. Жиі «шатасқан сәйкестік» балалық шақтың немесе ауыр тұрмыстың нәтижесі болып табылады.

Жоғары мектеп жасындағы субъективті және объективті құндылығы мен маңыздылығы адамның алдына қойылған даму міндеттерін табысты шешу асамаңызды болып табылады. Зерттеушілер әр түрлі міндеттер деп аталады, бұл белгілі бір автормен бөлінетін жас дамуының жалпы тұжырымдамасына және осы жас кезеңіндегі жеке тұлғаның нақты - тарихи даму жағдайларына байланысты.

Жоғары мектеп жасындағы дамудың келесі негізгі міндеттерін белгілейміз: Жеке басының ұқсастығы мен тұтастығы (ұқсастығы) сезімін алу.

1. Психосексуалды сәйкестікке ие болу – белгілі бір жыныстың лайықты өкілі ретінде өзін сезіну және өзін-өзі сезіну.

2. Кәсіби бағдар – өмірлік мақсаттарды дербес және тәуелсіз анықтау және болашақ мамандықты таңдау.

3. Өмірлік бағдар дайындықты дамыту, бұл құндылық түсініктерінің, ерікаясының, дербестік пен жауапкершіліктің белгілі бір дамуын көздейді.

4. Өз алдына адамның ішкі мәніне барабар мақсат қоя білу, өз өмірінің стратегиясын жасау, уақытша перспективаны дамыту. Мұндай сипаттамаларға ие болу – тұлғаның психикалық денсаулығын сақтау шарты [13].

15-17 жас аралығындағы жастар әр түрлі әлеуметтік даму жағдайларында көрсетілуі мүмкін. Физикалық, физиологиялық, психикалық және әлеуметтік жетілу процестері әр түрлі адамдарда біркелкі емес және әр түрлі кезеңдерде өтеді және жасына қарай тиісті айырмашылықтар артады. Жоғары мектеп жасындағы дамудың әлеуметтік жағдайының басты сәті жасжігіт/қыз өз бетінше өмірге сүру алдында тұр. Жасөспірімдік кезеңнен дамудың неғұрлым жоғары деңгейіне өту ішкі позицияның күрт ауысуымен байланысты, болашаққа деген көзқарас тұлғаның негізгі бағыты мен мамандық таңдау, одан әрі өмір сүру жолдары, бағдар, өзінің ұқсастығын алу мәселелері болып табылады.

Өсу кезеңінен кейін, ересек мектеп жасында ересек өмірдің нақты белгілері болады. Психологиялық тұрғыдан бұл индивидті жасырмаудан босатады, бір жағынан, жеке таңдау өрісінің кернеулігін әлсіретеді, ал екінші жағынан – бұл шиеленісті сақтап, оны уайымдау және қиял жоспарынан нақты іс-әрекеттер, нақты жоспарлар ауыстырады.

Е.А.Климов (2007) еңбек субъектісі ретінде оның даму кезеңіне байланысты қандай да бір мазмұнды қабылдайтын адамның қызметі ретінде кәсіби бағдарды түсінеді. Іс-әрекеттің мазмұны бұл ең алдымен, қалаған болашақтың бейнелері, субъектінің санасындағы нәтижелер (мақсаттар), оның өзін-өзі реттеу ерекшеліктері, өзін, өзінің жеке қасиеттерін және іскерлік тұлға аралық қатынастар жүйесіндегі өз орнын сезіну ерекшеліктері [4, 132-б.].

Біздің зерттеуде дамудың жалпы жағдайын, өмірлік бағдарларды, дайындықты, ішкі және сыртқы таңдау уәждемелерін, кәсіптік жоспарларды, танымдық мүдделерді, кәсіби бағыттылықты, сондай-ақ жас өспірімдердің мінез-құлық көріністерінің тұлғалық сипаттамаларымен ерекшеліктерін қамтитын күрделі психологиялық білімнің кәсіби бағдарын анықтау деп түсінеміз.

Кәсіби бағдар деңгейлік және мазмұндық сипаттамаларды қамтитын көп компонентті құрылымы бар күрделі динамикалық процесс. Жасөспірімдер мен ересек жасөспірімдер болашақ мамандықты таңдау, оны алу жолдары мен тәсілдері сияқты кәсіби бағдар міндеттерін шешу үшін сенситивті болып табылады. Кәсіби бағдар мазмұнының деңгейі мен өлшемдері біздің зерттеуімізде шешілетін міндеттердің ерекшелігіне байланысты.

Деңгейлік көрсеткіштер кәсіби бағдар процесінің нәтижелі жағын сипаттайды, яғни олар бойынша оқушының алдында тұрған міндеттерді қандай жылдамдықпен, қандай нәтиже мен шешеді деп анықтауға болады. Бұл көрсеткіштерге, бірінші кезекте, кәсіби таңдаудың болуын, оның тұрақтылығын, кәсіби жоспардың болуымен қалыптасу дәрежесін, кәсіптер әлемімен еңбек нарығы туралы ақпараттандыруды, кәсіби бірегейліктің қалыптасу дәрежесін, сондай-ақ кәсіби бағдардың мазмұндық сипаттамаларының-танымдық мүдделерінің, кәсіби бағыттағы танымдық белсенділігінің қалыптасу дәрежесін жатқызуға болады.

Кәсіби бағдар деңгейі, сондай-ақ кәсіби таңдау ынталандыруының сыртқы және ішкі ынталандырудың арақатынасы сияқты көрсеткішін сипаттайды, ал мамандықты таңдаудың нақты ынталандырудың мазмұны оның мазмұндық сипаттарына себепші болады.

Оқушының кәсіби бағдарына жоғарыда келтірілген әдеби талдауды қорытындылай келе, біз осы процестің негізгі тұстарын бөліп көрсетеміз:

– Кәсіби бағдар бұл индивидтің мамандық әлеміне және нақты таңдалған мамандыққа деген таңдау қатынасы.

– Кәсіби бағдардың өзегі өз ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін, кәсіби қызмет талаптарын және әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ескере отырып, кәсіпті саналы таңдау болып табылады.

– Тұлғаның кәсіби бағдарын өзектендіру әр түрлі оқиғаларға (жалпы білім беретін мектепті, кәсіптік оқу орнын аяқтау, біліктілікті арттыру, тұрғылықты жерін ауыстыру, аттестаттау, жұмыстан босату және т.б.) бастамашылық етеді.

– Кәсіби бағдар тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жетілуінің маңызды сипаттамасы болып табылады, оның өзін-өзі жүзеге асыру мен өзін-өзі белсендіруге мұқтаждығында.

Сұрақ теориясын талдау негізінде лицей жағдайында жоғары мектеп оқушыларының кәсіби бағдардың қалыптастыруды қамтамасыз ететін талаптар топтарын бөліп көрсетуге болады:

– дидактикалық (оқушылардың өзіндік жұмысы мен сабақ өткізу үшін оқу базасын құру);

- ұйымдастырушылық (оқу пәндерінің әдістемелік деңгейде өзара байланысы және тұлғалық-іс-әрекет ұстанымдарын қалыптастыру);
- әдістемелік (сабақтантыс-іс-әрекет мазмұнын әзірлеуге, жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағдары қалыптасатын кәсіптік жағдайларды моделдеуге).

Осылайша, бейіндік оқыту процесінде егер келесі ұйымдастырушылық педагогикалық жағдайлар анықталса, жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағдарын қалыптастыру нәтижелі болады:

- кәсіби бағдарды қалыптастыруды моделдеу;
- оқу және сабақтан тыс қызметті ұйымдастыру;
- жеке кәсіби жоспарды түзету және қалыптастыру үшін зерттеу нәтижелерін пайдалану [14].

Бұл ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайлар оқушылармен жұмысты ұйымдастыруға және таңдалған пәндерге қызығушылықтың артуын, оқу профилін, сондай-ақ кәсіпті таңдаудағы жауапкершіліктің артуын, сабақтан және сабақтан тыс жұмыстардан қанағаттануды байқауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Егоров В.В., Жилбаев Ж.О., Утемуратова Б.К. Профессиональное самоопределение учащихся в условиях ресурсного центра и социального партнерства: монография. – Караганда: Изд. КарГТУ, 2015.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. Пряжникова Е.Ю. Профорентация: учебное пособие для вузов / Е.Ю. Пряжникова. – М., 2007. – 340 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения /Е.А. Климов. – М., 2005. – 325 с.
5. Психологическое сопровождение выбора профессии: научно-методическое пособие / под ред. Л.М Митиной. – М., 2003. – 117 с.
6. Гребенникова В.М., Игнатович С.С. Проектирование индивидуального образовательного маршрута как совместная деятельность учащегося и педагога // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 11-3.–С. 529- 534.
7. Пряжников Н.С. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения / Н.С. Пряжников. – М., 2002. – 176 с.
8. Резапкина Г.В. Я и моя профессия: программа профессионального самоопределения для подростков / Г.В. Резапкина. – М., 2000. – 234 с.
9. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование.) – М., «Просвещение», 1968.
10. Резапкина Г.В. Я и моя профессия: программа профессионального самоопределения для подростков / Г.В. Резапкина. – М., 2000. – 234 с.
11. Степанский В.И. Психологические проблемы выбора профессии / В.И. Степанский. – М., 1995. – 231 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: кризис юности / Э.Эриксон. – М.,1996. 423 с.
13. Казтаев Р.К., Ибрагимова Г.К., Моделирование процесса стимулирования профессионального самоопределения школьников// «Өрлеу. Үздіксіз білім жаршысы – Өрлеу. Вести непрерывного образования». – 2020. – №3 (18). – С.34-40.
14. Ясвин В.А. Экологическая психология образования как направление психолого-педагогической науки // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Педагогика и психология. –2013. – № 4 (26). – С. 42-49. www.elibrary.ru. 06.03.18.

Кантарбаева Ж.Е., Шадетова А.К., Майбасова У.А.

«Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша ҚДИ
Қарағанды, Қазақстан
zkantarbayeva@orleu-edu.kz, zkantarbayeva@orleu-edu.kz, umaibasova@orleu-edu.kz

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ «ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ» ИДЕЯСЫ

Аннотация

Мақала мазмұны құндылық адамгершілік, кәсіптік және жеке нұсқауларға қатысты мінез-құлық тәжірибесі деген идеяға негізделеді. Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайындағы бастауыш білім беру жүйесінде жалпыұлттық құндылықтарды жүзеге асырудың жалпы тәсілдерінің сипаттамасын ұсынылады. Бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық іс-әрекетінде жалпыұлттық құндылықтардың теориялық негіздерін сабақта және сыныптан тыс жұмыстарда жүзеге асыруы қарастырылады.

Түйін сөздер: құндылық, ұлттық құндылықтар, ортақ тақырыптар, оқу мақсаттары, интериоризация, идентификация, интернаризация.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы оқыту мен тәрбиелеуге деген көзқарас «мектеп климатында, мәдениетінде, барлық қызметкерлердің мінез-құлқы мен қарым-қатынасында көрінетін білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде құндылықтарға бағытталған білім беруді айқындайды» [1].

Н.С.Розовтың пікірінше, құндылық көзқарас мақсат қоюға, құндылықтар жүйесін анықтауға, соңғы нәтижеге қойылатын талаптарды тұжырымдауға негізделген. Оның негізгі мақсаты білім алушыларға шынайы және қиялдағы өмірлік құндылықтар мен іс-әрекеттер туралы нақты идеяларды қалыптастыру болып табылады [2].

«Құндылық» ұғымы идеалдар идеясы ретінде когнитивті, эмоционалдық құрамдас ретінде эмоцияны және адамдармен қарым-қатынас тәжірибесі және әртүрлі әрекеттер ретінде мінез-құлықты біріктіреді. Сондықтан біз Р.А.Қаратабановтың құндылық адамгершілік, кәсіптік және жеке нұсқауларға қатысты мінез-құлық тәжірибесі деген пікірімен келісеміз [3].

Қаратабанов Р.А. мінез-құлық тәжірибесінің атрибуттар түрінде тұжырымдалатынын анықтайды – мінез-құлық тәжірибесінің егжей-тегжейлі сипаттамасы, т.б. алдын ала анықталған қасиеттер. Ал алдын ала белгіленген қасиеттері бар адамды алуға мақсатты әсер ету процесі тәрбие деп аталады.

Бастауыш мектептің педагогикалық процесінде жалпыұлттық құндылықтарды жүзеге асыру жөніндегі жұмыстың маңыздылығы «өз мәдениетінің құндылықтарын меңгеру және тану, оларды практикада қолдану – бұл өз мәнін сақтау және сонымен қатар мінсіз болашаққа даму мен алға жылжу, құндылықтар мен дәстүрлерді сақтау, болашақта өзін сақтау», – деп көрсететін зерттеулермен расталады [4].

Жалпыұлттық құндылықтар ҚР Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында белгіленген құндылықтардың негізін құрайды [5], сондықтан мұғалімге осы құндылықтарды оқу және сабақтан тыс іс-әрекетінде жүзеге асыруда жетекші рөл жүктеледі.

Негізгі жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар жеке тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы мен тәрбиесінің негізі ретінде де, қоғамның өмір сүруі үшін де негіз ретінде қарастырылады.

Тақырыптың негізгі ұғымдарын қарастырайық.

Құндылық – мазмұны қоғам субъектілерінің қажеттіліктері мен мүдделерімен анықталатын шындықтың сан алуан құрамдас бөліктерінің объективті мәні [7].

Адам қабылдаған құндылықтар санада «жеке тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын саналы құндылық-нормативтік реттеу қызметін» атқаратын құндылық бағдарлар түрінде көрініс табады. «Құндылық бағдарлары әлеуметтік тәжірибені игеру барысында қалыптасады және тұлғаның мақсаттарында, идеалдарында, сенімдерінде, мүдделерінде және басқа да көріністерінде кездеседі» [8].

Негізгі ұлттық құндылықтар – белгілі бір этникалық қауымдастыққа тән, оның тарихи өзіндік ерекшелігі мен бірегей қыр-сырын көрсететін рухани мұраттар жиынтығы. Көбіне олар азаматтың ұстанымын айқындайды, мемлекетке, сондай-ақ өткенге, бүгінге және болашаққа қарым-қатынасын қалыптастырады.

«Ұлттың ұзақ өмір сүруінің көзі ұлттық санада және өзінің санасында, ұлттық құндылықтарда, мүддесінде, талғамы және өзін-өзі бағалауда, ұлттық мәдениет пен тілде көрініс беретін оның ішкі мазмұнының қызмет етуі және ұдайы жетілдірілуінде» [8].

Ұлттық құндылықтар – олардың тарихи өзіндік ерекшелігі – Отан, тіл, тарих, өнер, әдебиет және т.б. [9], көрініс тапқан және негізі менталитет болып табылатын қандай да бір этникалық қауымдастықтар өкілдерінің рухани идеалдарының жиынтығы.

Қазақ халқының бұрыннан менталды ерекшелігі, ежелден жерін, халқын сүю, құрметтеу, отбасы құндылықтарын қадірлеу, үлкенді сыйлау, ашық мінезділік, ықыласпен қарау, ашықтық, қонақжайлылық, толеранттылық. Сонымен қатар, тәуелсіз Қазақстанның қалыптасу және даму үдерісінде құндылықтардың жаңа жүйесі қалыптасып келе жатыр.

Құндылықтардың жаңа жүйесінің тұжырымдамалық негіздері мен ұлттық құндылықтарды жүзеге асыру жолдары мемлекеттік нормативтік-әдістемелік құжаттарда, сондай-ақ орта білім берудің барлық деңгейлеріндегі, оның ішінде бастауыш сыныптардағы оқу бағдарламаларында көрсетілген.

Білім берудің тұжырымдамалық негіздерінде: «Әлемдік білім беру жүйесіне жүргізілген зерттеулер мен талдаулар ұлттық мақсаттарды, мәдени құндылықтар мен дәстүрлерді, психикалық ерекшеліктерді ескере отырып, еліміздің бірыңғай интеграцияланған білім беру жүйесін, оның мақсаттары мен мазмұнын құрудың маңыздылығын көрсетеді, озық әлемдік тәжірибесімен, заманауи прогрессивті тенденциялар мен инновациялармен үйлеседі» [10].

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасындағы негізгі бағыттарының бірі, «Жалпы адамзаттық құндылықтарды және оқушылардың эмоционалдық интеллектісін дамыту», ол жалпы адамзаттық құндылықтарды және оны жүзеге асыру құралдарын тәрбиелеу бойынша жұмысты білім беруді қалыптастыруға қойылатын талаптарды айқындайды.

Тұжырымдама білім беру шеңберінде білім алушылардың жалпыадамзаттық құндылықтары мен эмоционалдық интеллектін дамытуды Абайдың «Толық адам», Шәкәрімнің «Ар-ұждан», Ахмет Байтұрсыновтың, Міржақып Дулатовтың, Жүсіпбек Аймауытовтың, Мағжан Жұмабаевтың педагогикалық мұрасы, Ермұхан Бекмахановтың, Манаш Қозыбаевтың мәдени мұрасына, Ақселеу Сейдімбековтің қазақ халқының салт-дәстүрлерін қастерлеу және өз еліне қызмет ету жөніндегі идеяларына негізделуін ұсынады [11].

Басты назар патриоттыққа тәрбиелеуге бағыталады. Сонымен қатар, «Қазақстанның аумақтық тұтастығы, мемлекеттік тіл және бірлік қазақстандық қоғамның сөзсіз құндылықтары болып қала береді. Өскелең ұрпақтың білім алуына, салауатты өмір салты мен кәсіби табысқа баса назар аудара отырып, өмірге саналы көзқарас, өз жеріне, өз ауылына, қаласына, аймағына, шағын Отанына деген

сүйіспеншілік, мәдениет және тіл сияқты элементтерді енгізу арқылы білім беру процесі жаңартылады. Қазақстандық жастар үшін адалдық, мейірімділік, әділдік, өзін-өзі дамыту сияқты дәстүрлі адами құндылықтар басым болуы керек» [1].

Дәл осы құндылықтар бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінде білім беру мақсаттарына қол жеткізудегі басты бағдар болып табылады.

Білім берудегі құндылыққа бағдарланған тәсіл жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды, адамның өмірі мен денсаулығын, жеке тұлғаның еркін дамуының басымдықтарын, патриотизмді, еңбекқорлықты, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеуді көздейді. Бұл тәсіл білім беру процесінің тәрбиелік әлеуетін арттыруға, оқыту мен тәрбиелеуді интеграциялауға, білім беру әдістемесін, мазмұны мен құрылымын жаңартуға бағытталған.

Әрбір қоғамда патриоттық және моральдық-рухани тәрбие көп ғасырлар бойы халықтың негізгі құндылықтары бойынша жүзеге асырылып, қоғам мүдделеріне қызмет етті. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының зерттеулеріне сәйкес құндылықтар жеке тұлғаның мінез-құлқы мен саналы әрекетін уәждейтін тұрақты өмірлік бағдар болып табылады. Сондықтан білім беру жүйесіндегі құндылықтарды іске асыру бойынша жұмыс «жалпыадамзаттық құндылықтар ретінде қоғамдық келісім, интернационализм және гуманизм идеологиясы негіз болып табылатын қазақстандық патриотизм – патриотизм доминантына» сүйенумен жүзеге асырылады.

«Орта білім адамгершілік құндылықтарды, ұлттық-мәдени дәстүрлер мен ұрпақтар сабақтастығын, сондай-ақ жеке тұлғаны қалыптастыруға, өз Отаны үшін жауапкершілік алу қабілетін нығайтуға бағытталады. Құнды білім беру жағдайында мектеп Қазақстан халқының бірлігін нығайтуға, отансүйгіштік сезімдерін тәрбиелеуге және өз елінің ашық, қайырымды азаматтарының білім алуына ықпал ететін ұлттық идеяларды жүзеге асыруға үлес қосады.

Барлық міндетті стандарттар мен оқу жоспарларында адамның рухани-адамгершілік және зияткерлік қасиеттерін қалыптастыруға ықпал ететін компоненттер болады».

Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «білім беру құндылықтары» ұғымының «білім беру мазмұнын анықтауға негіз болатын білім беру мақсаттарының жүйесін құрудағы әдістемелік нұсқаулар» оқушы тұлғасының қалыптасуының басты факторы ретінде анықталады.

Мұнда бастауыш білім берудегі негізгі құндылықтар: қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік; құрмет; ынтымақтастық; еңбек және шығармашылық; ашықтық; өмір бойы білім алу анықталады [5].

Бастауыш білім беру мазмұнындағы аталған негізгі құндылықтар тұжырымдамада негізі болып табылатын құндылықтармен өзара байланысты. Сонымен қатар, бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында жалпыұлттық құндылықтардың жүзеге асырылуын айқын көрсететін білім беру салаларында оқытудың күтілетін нәтижелері аталған (1-кесте).

Оқу үдерісінде жалпыұлттық құндылықтарды дарыту келесі бағыттар арқылы жүзеге асырылады:

біріншіден, білім беру салалары мен үлгілік оқу жоспарының оқу пәндерін интеграциялау есебінен;

екіншіден, бастауыш білім беру деңгейінің пәндері бойынша типтік оқу бағдарламаларында анықталған оқу мақсаттары арқылы;

үшіншіден, оқу мазмұны бойынша, атап айтқанда, оқу пәндері бойынша тараулар мен бөлімдердің мазмұны, оқулықтардағы оқыту тапсырмалары, нақты тәжірибелік жаттығулар арқылы.

1-кесте – Жалпыұлттық құндылықтардың бастауыш білім беру мазмұнында жүзеге асырылуы

Құндылықтар	Қалыптастыру үдерісі	Күтілетін нәтиже
Құрмет	Өзгеге деген, олардың мәдениеті мен басқа ұлттарға деген құрмет қатынастарын, өз ісіне жауапкершілікті, өзге адамдардың сезімдерін түсіну және оларға жаны ашу, адамға деген адами қатынастарды тәрбиелеуді дамытуға бағытталған оқу жағдайлары мен тапсырмаларын құрастыру	Өзіне бағытталған эмоционалды-жағымды қатынасты, өзгелерге және олардың пікірлеріне, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарға, әр ұлттың тарихы мен мәдениетіне деген құрметті қалыптастыру
Еңбек және шығармашылық	Еңбекті құрметтеу, шығармашылық пен жасампаздық, мақсаттылық пен табандылық	Еңбекке деген оң көзқарасын қалыптастыру және еңбекке деген ынтасын тәрбиелеу. Еңбекті құрметтеу және үлкендерге көмектесуге ұмтылу
Ынтымақтастық	- ұжымда жұмыс дағдыларын құру - жағымды өзара әрекет пен ынтымақтастық атмосферасын құру - сынып, мектеп, жергілікті қоғамдастық тәңірегіндегі ынтымақтастық	Мүдделі тараптармен бірігіп жұмыс істеуге дайындық, олардың пікірлері мен ұсыныстарына ашықтық, шешімді бірігіп қабылдау
Ашықтық	Оқу үдерісінің ашықтығы мен мәлдірлігі: белгілі оқыту мақсаттары, бағалау критерийлері мен шешім қабылдау бойынша жұмысты ұйымдастыру	Оқушыларда ашықтық пен адалдық қағидаларын қалыптастыру. Жаңа білімге деген ашықтық
Қазақстандық отансүйгіштік және азаматтық жауапкершілік	Өз Отанына деген мақтаныш сезімін, отбасында, жергілікті, аудандық, ұлттық және жаһандық қоғамдастықтарда өз орнын көре білу сезімдерін қалыптастырушы, қазақстандық қоғамның құндылықтарын ұғынуға септік тигізетін жағдайлар үлгі болады	Өз Отаны, халқы мен тарихына деген мақтаныш пен ортақтастық, Қазақстандағы қоғам мен дамудың әл-ауқатына жауапкершілігін сезіну сезімдерін қалыптастыру
Өмір бойы білім алу	Өмір бойы білімін арттыруға, жаңаны тануға және шығармашылыққа деген ынтаны қалыптастыру. Өзін-өзі оқыту мен өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастыру	Әрі қарай білім алуға және біліктілігін қайта арттыруға психологиялық дайындық. Өзінің танымын әр қилы өмірлік жағдаятта өз бетімен реттеу қабілеті

Көрсетілген ережелерді мысалдар арқылы қарастырайық.

Бірінші жағдайда пәндер мен бөлімдердің әр пәннің ішіндегі кірігу құралы болып табылатын ортақ тақырыптарға тоқталған жөн. Ортақ тақырыптардың әрқайсысының белгілі бір тәрбиелік мәні бар.

Мысалы, «Мамандықтар әлемі» ортақ тақырыбын қарастыру кезінде «Жалпы еңбек қоғамы» ұстанымына сәйкес құндылықтар қалыптасады. «Мәдени мұра» ортақ тақырыбын қарастыру аясында «Тарих, Мәдениет және Тілдің ортақтығы» ұстанымы да қоса қамтылады. «Инновация негізіндегі тұрақты экономикалық өсу» құндылықтары «Қоршаған ортаны қорғау» тақырыбын іске асыруда қалыптасады.

2-4 сынып оқушыларына арналған «Әдебиеттік оқу» пәні бойынша оқу бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі жалпыұлттық құндылық идеясына негізделген, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, оларды тарту, гуманистік әлемдік көзқарас, интеллект және оқушылардың рухани әлемін қалыптастыру болып табылады [12]. Оқу бағдарламасының мазмұнына кіші жастағы мектеп оқушыларына таныстыратын әлемдік балалар әдебиеті мен қазақстандық ең үздік шығармалары енгізілген. Ол арқылы тұлғаның ұлттық мәдениетке қызығушылығын тудырып, шығарманы талдау арқылы патриоттық сезімі мен рухани-адамгершілік қасиетін тәрбиелейді.

«Әдебиеттік оқу» пәні бойынша оқу бағдарламасындағы оқыту мақсаттарының келесі мысалдары арқылы меңгертуге болады:

2.2.3.1 мұғалімнің көмегімен мәтіннің тақырыбы мен негізгі ойын анықтау;

3.2.5.1 көркем шығармадағы оқиғаның басталуын, дамуын және аяқталуын анықтау;

4.1.5.1 өз ойы мен сезімін, көзқарасын өмірде болған, өзге шығармадағы ұқсас оқиғалармен салыстыра отырып білдіру [12].

1-4 сыныптардың басқа да пәндеріндегі жаңартылған үлгілік оқу бағдарламаларында оқу мақсаттары солай қарастырылады. Мысалы, «Дүниетану» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарлама келесі оқыту мақсаттарын жүзеге асыруды қарастырады:

1.3.5.1 Қазақстан Республикасының рәміздерін өзге елдердің рәміздерінен ажырату;

2.1.6.1. Таңдауы бойынша Қазақстан Республикасының ұлттық және мемлекеттік мерекелерінің мәнін түсіндіру;

3.1.5.1 Қазақстан Республикасының Конституциясының маңызын түсіндіру;

4.1.1.1 отбасының қоғам өміріндегі маңызын дәлелдеу [13].

«Жаратылыстану» пәні бойынша бағдарламада келесі оқу мақсаттары қарастырылған:

1.5.5.1 адамның күнделікті өміріндегі электр энергиясының маңызын түсіндіру;

2.2.2.4 жануарлардың саналуандығын сақтаудың маңыздылығын түсіндіру

3.2.1.5 сирек кездесетін және жойылып бара жатқан өсімдіктерді сақтаудағы Қызыл кітаптың рөлін анықтау;

4.2.2.8 ұлттық саябақтар мен қорықтарды құру мақсатын түсіндіру [14].

«Еңбекке баулу» пәні бойынша бағдарламада «шығармашылық» құндылығын кейбір оқу мақсаттары арқылы дарытуға мүмкіндігі болады:

1.1.3.1 шығармашылық идеялары мен ерекшелігін (пішін, фактурасы, біріктіру тәсілі, дайындау технологиясы) салыстырып көрсету;

1.1.2.4 шығармашылық жұмысқа арналған табиғи және жасанды материалдарын анықтау;

1.3.2.1 шығармашылық жұмысын жоспарлау;

1.3.3.1 шығармашылық жұмысын түсіндіру.

«Көркем еңбек» пәні бойынша осы мақсаттар жүзеге асырылады:

2.1.2.2 Қазақстан халықтарының қолданбалы өнерінің негізгі элементтерін(ою-өрнектері, түстер, материалдар) анықтау;

3.1.2.1 отандық және әлемдік өнердің әртүрлі шығармаларын білу және олардың ерекшеліктерін (жанры, орындау техникасы, көңіл-күйі) түсіндіру;

4.2.3.4 шығармашылық жұмыстарды дайындау барысында қазақ ұлттық мәдениетінің элементтерін қолдану [15].

Бастауыш сынып оқушыларының сабақтағы оқу әрекетін ұйымдастыруда құндылықтар бағдарын қалыптастырудағы мұғалімдерге арналған күмәнсіз көмекші оқу-әдістемелік кешен болып табылады. Заманауи базалық оқулықтар оқу материалдарының мазмұны, оқу бағдарламаларындағы тақырыптар бойынша күрделі түсініктерді ашуға ұсынылған тапсырмалар оқушылардың түйінді құзыреттері мен дағдыларын дамытуға, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды сіңіруге мүмкіндік береді.

Математика, «Дүниетану», жаратылыстану сабақтарында балалар Қазақстан халықтарының достығының айқын мысалдары арқылы меңгереді. Оқулықтардағы мәтіндер мен тапсырмаларда Отан, астана, ұлттық дәстүрлер, түрлі этностардың салттары туралы ақпараттар бар, қоршаған ортаны қорғау, салауатты өмір салты, еңбексүйгіштік мәселелері де қаралады. Гуманитарлық бағыт сабақтары – қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі және ағылшын тілінде әлемдік ынтымақтастық, патриотизм, түрлі ұлттар мен этнос өкілдерінің тату көршілестіктері көрініс табады.

3-сыныпқа арналған «Дүниетану» пәні бойынша оқулық мысалдарында («Атамұра» баспасы) оқу материалдарының мазмұны арқылы сабақтарда құндылықтарға тәрбиелеу көрсетілген (2-кесте).

2-кесте – 3-сыныпқа арналған «Дүниетану» оқулығында ұсынылған тапсырма мысалдары

Бастауыш білім мазмұнын негізгі құндылықтары	Тапсырма
Қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік	Сөйлемді жалғастырыңыз: «Мен ата-бабаларыммен мақтанамын, себебі ...»
Құрмет	«Жердегі тарих пен мәдениет ескерткіштерін сақтау үшін не істей аламын?» Атты меморандум жасаңыз
Ынтымақтастық	Сыныптастармен бірге сыныпта өзін-өзі басқарудың ортақ ережелерін талқылайды және жасайды
Еңбек және шығармашылық	Сіз білетін қазіргі мамандықтарды айтыңыз. Жаңа мамандықтардың пайда болуын ойлап көріңіз. Бұл қоғам мен ел қиындықсыз дами алмайтынын дәлелдеңіз
Ашықтық	Сөздеріңіз бен әрекеттеріңізді бақылаңыз. Олар сіздің тағдырыңды анықтай алады. Бұл сөздерді қалай түсінесіз? Мысалдар келтіріңіз
Өмір бойы білім алу	Сұраққа жауап беру: «Қолданылмайтын білім неге бос жүктеме болып қалады?»

Жалпыадамзаттық құндылықтарды сіңірудің психологиялық механизмі интериоризацияны, идентификацияны және интернаризацияны қамтиды [2].

Құндылықтарды интериоризациялау – бұл құндылықтар әртүрлі факторлардың әсерінен (формальды түрде, дәстүрлер негізінде, дербес немесе қысыммен және т.б.) қабылданатын процесс. Мысалы, әдебиеттік оқу сабағында шығарманы талдау барысында кейіпкердің сол немесе басқа әрекетінің себептері белгіленеді. Мұғалім «дұрыс» мінез-құлықты мадақтап, «бұрыс» әрекетін айыптай отырып, кейіпкердің ісіне баға береді.

Идентификация процесінде құндылықтардың өзі адам үшін маңызды құндылықтар тәжірибесі негізінде сәйкестендіріледі. Білім алушы қалыптасқан эмоционалдық байланыс және өзінің ішкі әлеміне өзіндік құндылықтарын қосу

негізінде өзін мұғаліммен немесе оқушылар тобымен сәйкестендіреді. Құндылық мағынаға ие болады. Құндылықты бекіту оқушының өзінің және айналасындағылардың құндылықтарын дүркін-дүркін түсінуі арқылы мүмкіндік беріледі.

Интернализация – бұл құндылықтарды қабылдау және меңгеру процесінің күрделі тетігі, ол білім алушылардың мұғалімнің құндылықтарын саналы қабылдауын және олардың қабылданған құндылықтарын белсенді түрде жаңғыртуды, сонымен қатар құндылықтың мәнін және жүзеге асырылуын қамтиды.

Бұл механизмдерді кезең ретінде былайша белгілеуге болады:

- адамның құндылықтарды иемденуі, «Әлем» бейнесін қалыптастыру;
- тұлғаны құндылықтар негізінде түрлендіру, «Мен» бейнесін қалыптастыру;
- жобалау және өзіндік жобалау, «Болашақ» бейнесін қалыптастыру [16].

Кіші мектеп жас кезеңі – адамның қалыптасуындағы ең маңызды кезең. Орта білім берудің жаңартылған мазмұны мұғалімге, бастауыш сынып оқушыларына рухани-адамгершілік қасиеттері мен патриоттық сезімін, азаматтық жауапкершілігін қалыптастыру үшін үлкен мүмкіндіктер береді. Қазіргі заманғы мұғалім балалардың өз тарихындағы өз орындарын жүзеге асыруға, кіші жастағы оқушыларды өздерінің Отанына азаматтар мен патриоттар ретінде өсетін әлеуметтік белсенді іс-шараларға қосуына көмектесуі керек.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. – Астана, 2023. – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімді режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249#z45>

2. Реализация ценностного подхода в образовании: Коллективная монография/ Отв. ред. Л.А.Ибрагимова, О.И.Истрофилова. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2014. – 153 с. https://nvsu.ru/ru/Intellekt/1357/1650_Ibraqimova,%20Istrofilova%20i%20dr.%20-%20Realizatsiya%20sennostnogo%20podhoda%20v%20obrazovanii%20-%20Kol.%20monografiya%20-%202014.pdf.

3. Каратабанов Р.А. Ценности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100001003507910>

4. Балашова К.И. Национальные культуры в контексте всемирной глобализации// Молодой ученый. – 2021. – № 27(369). – С. 291-294. – URL: <https://moluch.ru/archive/369/83035/>

5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары. – Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы. – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031>

6. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» 2021 жылғы 01 қыркүйек. – Астана, 2021. – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімді режимі: <https://www.akorda.kz/kz/addresses>

7. Калиев С.С. Ценности как определенная нормативная категория// Қазақ өркениеті/ Казахская цивилизация. Вестник Университета Кайнар. – №1. – 2015. – 69 с.

8. Казначеева Н.Н., Метлик И.В., Шестакова О.А. Модель формирования ценностных ориентаций детей в образовательных организациях: подходы к проектированию. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://psyjournals.ru/journals/psyedu/archive/2022_n3/psyedu_2022_n3_Kaznacheeva_et_al.pdf

9. Базовые национальные ценности. Формирование базовых национальных ценностей. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://monateka.com/article/178273/>

10. Концептуальные основы воспитания. Утверждены приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 22 апреля 2015 года № 227. – Астана, 2015. – 21 с.

11. Статья Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева «Независимость превыше всего» от 15 января 2021 года. – Астана, 2021. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://senate.parlam.kz/ru-RU/statyaindependence>
12. Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған «Әдебиеттік оқу» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына 13 қосымша – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z159>
13. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған «Дүниетану» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына 29 қосымша – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z159>
14. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған «Жаратылыстану» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына 28 қосымша – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z159>
15. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-сыныбына арналған «Еңбекке баулу» оқу пәнінен және 2-4 сыныптарына арналған «Көркем еңбек» оқу пәнінен үлгілік оқу бағдарламалары Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына 31, 32 қосымшалар – [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767>
16. Михайлова Е.В. Психологические основы формирования нравственных ценностей у младших школьников. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osnovy-formirovaniya-nravstvennyh-tsennostey-u-mladshih-shkolnikov>

Амангельдинова Б.И.

КГУ «Гимназия имени Сакена Сейфуллина»
Караганда, Республика Казахстан
bagama_79@mail.ru

РАБОТА С ТЕКСТОМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

Аннотация

Статья обобщает практический опыт автора по апробации различных видов предтекстовых, притекстовых и послетекстовых упражнений в начальном, среднем и старшем звене средней школы при обучении русскому языку как неродному. Система текстовых упражнений направлена на формирование и развитие коммуникативных навыков и умений учащихся. Предлагаемые автором задания возможно использовать для решения значимых практических задач.

Ключевые слова: коммуникативная и лингвистическая компетенции, предтекстовые языковые упражнения, послетекстовые задания, структурные задания.

Стремительные и глобальные изменения, которые происходят во всем мире, привели к изменениям и в образовательных системах всего мира, в том числе и казахстанской. Педагоги понимают, что необходимо подготовить детей к жизни в XXI веке, требующей иметь не только знания, но и навыки. Важно, чтобы школьники научились использовать имеющиеся у них знания для решения практических учебных и личных задач. И насколько успешно они с этим справятся, зависит от сформированности ключевых навыков: умение критически мыслить, способность творчески применять знания, решать проблемы, научно-исследовательские навыки, коммуникативные навыки, способность работать в группе и индивидуально, навыки в области ИКТ.

На сегодняшний день формирование коммуникативной компетенции у обучающихся – это основная цель преподавания русского языка в школе. Обращение к понятию «компетенция» обосновано тем, что компетентностный подход признан на сегодняшний день основой модернизации казахстанского образования. В основе обновленного содержания образования лежат «ключевые компетентности», которые рассматриваются как конкретизированные цели образования.

Сейчас принято рассматривать цели обучения в системе школьного образования, которое помимо задач обучения решает и задачи воспитания. Целью стало не только обычное усвоение знаний и формирование умений и навыков, но и развитие личности учащегося в целом: его интеллектуальные и творческие способности, ценностные ориентиры.

Сегодня мы все понимаем, что «владение языком» – это не только хорошо усвоенные знания о языке и овладение самим языковым материалом. На практике доказано, что можно очень хорошо знать нормы произношения, слова и правила употребления их, грамматические формы и конструкции, можно уметь разными способами выражать одну и ту же мысль (владеть синонимией), одним словом, быть компетентным с лингвистической и языковой стороны, но при этом не уметь пользоваться этими знаниями и умениями в реальной речевой обстановке, в коммуникативной ситуации. Другими словами, для владения языком необходимы умения и навыки употребления тех или иных слов, грамматических конструкций в

конкретных условиях общения, или коммуникации (коммуникация – от лат. *communico* – связываю, общаюсь).

В современном мире уже прочно сформированы и закреплены определенные речевые ситуации и условия, диктующие участникам общения выбор слов и грамматических конструкций: 1) официальные или неофициальные отношения между участниками общения и их социальные роли; 2) место общения; 3) цели и намерения участвующих в общении.

Итак, коммуникативные умения и навыки – это такие умения и навыки речевого общения, которые учитывают то, с кем мы говорим, где говорим и с какой целью говорим. Бесспорно, что формирование подобных навыков возможно лишь на базе лингвистической и языковой компетенций. В преподавании русского языка как неродного в иерархии компетенций главенствующей является коммуникативная, остальные выступают как ее базовые составляющие: коммуникативная компетенция должна выступать как ведущая, подчиняющая себе языковую и лингвистическую. Такое понимание места коммуникативной и лингвистической компетенции в целях обучения русскому языку обуславливает и различия в их соотношении в методике преподавания русского языка как иностранного или в национальной школе - и русского родного языка. В преподавании русского языка как неродного конечная цель – формирование коммуникативной компетенции, этой цели по сути дела подчинен весь процесс обучения.

Эффективным при изучении русского языка как неродного является когнитивный подход, при котором тексту рассматривается как источник лингвистических, культурологических, языковых знаний. Под текстом в данном случае понимается учебный материал в виде текстовой единицы определенной информационной направленности, имеющей целью передачу знаний учащимся для последующего их применения и развития разговорных навыков и умений. Текст – это не просто умение понимать то, о чем написано в нем, и какая информация представлена в нем. Текст – это форма работы, требующая к себе большого внимания со стороны учащихся и позволяющая по-разному в дальнейшем интерпретировать полученные знания. В связи с этим тексты, представленные в тех или иных учебниках или учебных пособиях, должны представлять собой интересный лингводидактический материал, позволяющий учащимся раскрыть свои языковые способности, а также расширить свой кругозор на русском языке.

Рассмотрим система заданий на уроках текстам, направленную на усвоение и закрепление нового лексического и грамматического материала, на контроль понимания текста учащимися и активизацию их речевых навыков и умений.

Варианты текстовых заданий, используемых на занятиях.

Для примера возьмем текст из сборника «Разговорный русский язык: тексты для чтения и обсуждения» [1]. Некоторые тексты в данном сборнике по тематике подходят для изучения в школе как в старшем, так и в среднем и младшем звене. Но для начальных и средних классов тексты нужно адаптировать. Например, текст «Кенгуру» [1, с.47].

Данный текст можно использовать в 3 классе при изучении раздела «Живая природа», в 5 классе – «Каникулы и отдых», в 8 классе – «Мир живой природы».

Ко всем текстам разрабатываются предтекстовые, притекстовые и послетекстовые задания [2]. Если рассматривать специфику предтекстовых упражнений, то можно отметить следующие особенности данного типа заданий и их характеристики:

1. Задания, представляющие собой упражнения на развитие смысловой догадки и умения прогнозировать текст.

Примерами могут выступить следующие задания предтекстовых упражнений:

«Посмотрите на заглавие текста и попытайтесь угадать, о чем он (учит детей выдвигать предположения о тексте и проверять их)»; «Если текст о..., какие темы, на ваш взгляд, будут затронуты?»; «Какая лексика типична для этой темы?».

2. Задания, стимулирующие интерес к тексту, постановка проблемы.

В качестве примера можно привести такое задание: «Как вы думаете, нужно ли отвечать на заданный вопрос сразу, или можно взять время на обдумывание?».

3. Задания, направленные на работу с лексико-грамматическими трудностями, объяснение встречающихся в тексте форм. Упражнения на расширение словарного запаса.

К примеру, такие варианты заданий:

• Знаете ли Вы слова «журнал, энциклопедия, лекция»? Попробуйте объяснить их значение по-русски.

• Замените конструкцию синонимичной

• Подберите антонимы к следующим словам

Как отмечают российские исследователи Артеменко О.И., Гасанова П.М., Буйских Т.М., «целью предтекстовых языковых упражнений является снятие лексико-грамматических трудностей, тренировка обучающихся в правильном употреблении языкового материала. Весь языковой материал текста следует объяснить обучающимся до чтения текста. Предтекстовые языковые упражнения снимают трудности лингвистического характера, что дает обучающимся возможность сосредоточить внимание на понимании и осмыслении содержания текста» [3].

Эффективно организовать работу с текстом по достижению целей урока позволят следующие виды притекстовых упражнений:

1. Упражнения для работы над просмотрным и ознакомительным чтением:

а) прочитайте фразы; просмотрите текст и найдите ключевые фразы в тексте;

б) в тексте выделены только ключевые слова, прочитав их, определите основную мысль текста;

в) прочитайте только первые и последние фразы либо первые и последние фразы в абзацах, расскажите, о чем этот текст;

г) выделите в тексте слова, без использования которых смысл текста не изменится.

2. Упражнения, развивающие навыки поискового чтения:

а) найдите в тексте:

• ответы на вопросы;

• слова со значением;

• ключевые слова;

• фразу, которая передает следующее содержание...

3. Упражнения, развивающие навыки внимательного, анализирующего чтения:

а) озаглавьте текст, разделите текст на части и озаглавьте каждую часть;

б) прочитайте текст, определите его главную тему;

в) прочитайте текст, найдите ответы на следующие вопросы...;

г) придумайте вопросы к тексту;

д) составьте различные варианты плана текста.

4. Упражнения, подготавливающие воспроизведение прочитанного текста:

а) выделенные слова замените одним словом;

б) простые предложения объедините в одно сложное;

в) из сложного предложения сделайте два простых;

г) сократите предложения и запишите сокращенный вариант;

д) сократите абзац (текст) и запишите сокращенный вариант;

е) перескажите текст, заменив выделенные конструкции синонимическими.

5. Чтобы научить ученика догадываться по контексту о содержании и игнорировать незнакомые слова, можно дать следующие установки:

- а) найдите знакомые и узнаваемые слова;
- б) быстро (за строго определенное время) прочитайте абзац и скажите, что вы поняли;
- в) проверьте, что поняли другие учащиеся (при чтении в парах).

6. Упражнения на развитие смысловой догадки:

По первому абзацу определите тему текста, а по последнему – какое содержание может ему предшествовать.

После выполнения предтекстовых и притекстовых упражнений ученикам предлагается выполнить работу над послетекстовыми заданиями.

Выполнение послетекстовых упражнений позволяет учащимся подытожить полученные знания, приобретенные ими в процессе выполнения предтекстовых и притекстовых заданий, а также во время прочтения текста. Методистом Уразгалиевой О.А. отмечается, что «послетекстовая работа содержит задания обобщающего характера, чтобы учащиеся могли высказать своё понимание прочитанного, собственное мнение о тексте. Предполагается расширение культурного фона, включение текста в более широкий контекст» [4]. В качестве примера используемых послетекстовых заданий можно привести следующие:

1. Вопросы для выяснения понимания всего текста.

• Найдите ответы на вопросы:

- а) О чем Антон спрашивал своего брата?
- б) Сколько вопросов задал Антон брату?
- в) Где узнал ответы на вопросы своего брата Иван?
- г) Кто знал ответы на все вопросы Антона?
- д) Почему Иван считает, что не сможет ответить на все вопросы своего брата?

Либо:

• Выберите правильный ответ:

а) О чем Антон хотел узнать?

- Антон хотел узнать о том, где живут кенгуру.

- Антон хотел узнать о цвете мандарина.

- Антон хотел узнать о том, почему кенгуру живут в зоопарке.

б) Почему Иван считает, что не сможет ответить на все вопросы своего брата?

- Иван так считает, потому что в библиотеке нет нужных книг и энциклопедий.

- Иван так считает, потому что не хочет отвечать на вопросы брата.

- Иван так считает, потому что у брата каждый раз новые вопросы.

• Ответьте на вопросы. Обоснуйте ваш ответ (не менее 3 предложений на каждый вопрос).

• Согласитесь с утверждением либо опровергните его. Исправьте предложения, которые не соответствуют тексту

2. Упражнения на понимание логических связей в тексте.

• Составьте фразу из отдельных слов. Предлагаются слова, взятые из одного предложения.

• Расположите фразы в правильном порядке.

3. Упражнения на развитие смысловой догадки.

• Как правильно закончить предложение

• Закончите фразы

• Найдите окончания фраз

• Найдите в тексте слова. Распределите их по тематическим группам

• Распределите приведённые ниже слова и словосочетания по тематическим группам

• Вставьте вместо пропусков недостающие по смыслу слова

4. Развитие лингвистической компетенции.

- Проанализируйте текст. Выделите главные и второстепенные мысли.

5. Лексико-грамматические упражнения

- Вставьте пропущенные предлоги:
- Составьте как можно больше предложений:

Таким образом, выполняя данные упражнения, учащиеся могут постепенно и постоянно улучшать свои грамматические знания коммуникативные навыки.

Огромное значение при работе с текстом на уроках имеют так называемые структурные задания, которые направлены на нахождение учащимися важной смысловой и структурной информации для развития не только грамматических и лексических знаний, но и коммуникативной компетенции учащихся:

6. Структурные задания:

- Найдите глаголы с приставками Что они означают в этом контексте?
- Найдите эквиваленты следующих слов ...
- Задайте вопросы к выделенной фразе, к выделенным членам предложения.
- Замените текст одной фразой.
- Преобразуйте фразу в текст.
- Расскажите текст от имени ...

Не менее важную роль играют и задания на запоминание лексики текстов.

7. Развитие навыков точного запоминания слов автора:

- Перескажите текст максимально точно.
- Перескажите текст эмоционально: взволнованно, сухо, коротко, логично и т. д.

8. Коммуникативные задания. Выход в устную речь.

- Задайте вопросы автору текста (в форме интервью).
- Озаглавьте текст так, чтобы это заинтересовало читателя.
- Разделите текст на части и дайте каждой из них название.
- Расскажите, какую информацию вы нашли.
- Передайте содержание текста в одном-двух предложениях.
- Что нового вы узнали, прочитав этот текст?
- Перескажите текст ребенку (с учетом его восприятия), профессионалу в этой области и т. д.
- Разыграйте диалог между героями рассказа.
- Продолжите рассказ (устно или письменно).
- Напишите сообщение или дайте совет брату главного героя от имени Антона/от имени бабушки (можно предварительно познакомить их с клише).
- Посоветуйте этот текст для чтения пессимисту/оптимисту; ребенку/взрослому, женщине/мужчине, людям разных профессий.
- Как вы думаете, как лучше отвечать на вопросы маленьких детей? Знаете ли вы, что принято/не принято отвечать на вопрос, если вы не знаете точного ответа?

На практике эти вопросы, задания могут быть даны в любом сочетании, ещё лучше, если они неожиданные.

Такая работа помогает учащимся осмыслить любой текст, оценить его достоинства, понять, как и почему выбраны лексические средства. И, конечно, такая кропотливая, вдумчивая работа с текстом пробуждает интерес к русскому языку, появляется желание самостоятельно искать и находить что-то интересное.

Например, после знакомства с «Мертвыми душами» Николая Васильевича Гоголя учащимся предлагается выбрать среди отрицательных персонажей одного и, используя его характеристику и описание, доказать, что его можно считать положительным героем. Так, по мнению учеников, Михаил Семёнович Собакевич – это крепкий хозяйственник, разумный предприниматель, человек, который понимал цену деньгам. У него крестьяне жили просто, но доброту. Такие качества характера, которыми обладал Собакевич, присущи современным бизнесменам,

которые не балуют своих подчиненных, но создают для них вполне приемлемые условия труда, так как от них зависит прибыль этих самых бизнесменов.

Один и тот же вид работы можно использовать по-разному. При изучении произведения А. Н. Островского «Бесприданница» в 10 классе учащиеся смотрят отрывок из фильма «Жестокий романс». После просмотра им предлагается написать диалог, максимально точно передав эмоции Ларисы Огудаловой и Карандышева, используя различные лексические средства. А затем, сравнив свои диалоги с текстом оригинала, ответить на вопросы: Почему для описания и выражения эмоций автор использовал одни средства, а у учащихся другие? Чьи диалоги считают более удачными? Почему?

При изучении романа Л. Н. Толстого «Война и мир» в 11 классе дети должны были обыграть одну из сцен, используя для передачи эмоций и настроения героев жесты, интонацию и мимику.

Один и тот же текст можно использовать неоднократно, каждый раз отыскивая в нем что-то новое, сравнивая или при изучении одной темы можно использовать разные тексты.

Виды заданий к текстам разнообразны, что дает возможность их дифференцирования в зависимости от степени подготовки, склонностей, способностей учеников. Учащиеся могут сами придумать и сформировать различные вопросы к текстам, что можно использовать в работе парами. Наиболее интересные задания, придуманные учащимися, можно поощрить и использовать в дальнейшей работе.

В заключение отметим, что, тщательный отбор предтекстовых, притекстовых и послетекстовых заданий позволяет развивать коммуникативные навыки. Текст является основной единицей коммуникации, которой человек пользуется в процессе речевого общения, образцом того, как язык функционирует. В связи с данным положением необходимость обращения к тексту как к учебному материалу особенно важна в процессе изучения русского языка как неродного, независимо от этапа обучения. Поэтому очень важен выбор качественных текстов для уроков. К сожалению, материал, представленный в учебниках (как тексты, так и задания), очень часто не соответствует целям и задачам обновленного содержания. Очень часто задания в учебниках однообразны, громоздки, неинтересны. Но педагогам, работающим в школе, всегда нужно помнить, что учебник – это лишь *один* из ресурсов, а не единственный. Ищущий учитель всегда найдет возможность использовать другие ресурсы, в том числе и интернет-источники, или самому адаптировать текст для определенного возраста учащихся и целей обучения.

Литература

1. Разговорный русский язык: тексты для чтения и обсуждения: методические рекомендации: в 2 ч. Ч. 1. / авт.-сост: О.А. Климович, И.Я. Кураш. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2013. – 56 с

2. Асонова Г.А., Гуторова Д.Г., Капшукова Т.В. Особенности достижения ключевых задач при работе с текстом для развития коммуникативной компетенции на уроках русского языка как иностранного // Мир науки. Педагогика и психология. – 2020. – №4.

3. Артеменко О.И., Гасанова П.М., Буйских Т.М. Формирование умений изучающего вида чтения при обучении государственному языку российской Федерации детей, слабо владеющих и не владеющих русским языком // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Т. 12. – 2019.– № 10.

4. Уразгалиева О.И. Методика работы с художественным текстом в иноязычной аудитории военного вуза (на материале рассказа К. Симонова «Бессмертная фамилия») // Сборник материалов IV международной научно-методической конференции «Проблемы преподавания филологических дисциплин иностранным учащимся». – М., 2016.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Карымбаева Сагадат Мейрамбаевна	филология магистрі, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Жамбыл облысы бойынша кәсіби даму институты, педагогика және пәндік әдістемелер кафедрасының аға оқытушысы, Тараз, Қазақстан Республикасы
Муканова Саулеш Димкешевна	п.ғ.д., Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, қосымша білім беру факультеті деканы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Жетписбаева Мейрамгуль Асылбековна	филол.ғ.к., «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институтының директоры, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Кожамкулова Гульмира Есенбековна	педагогика магистрі, «Назарбаев зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы, «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалының аға менеджері, Астана, Қазақстан Республикасы
Мұхтарұлы Ғабит	химия-биология бағытандыға Назарбаев зияткерлік мектебі, тарих мұғалімі, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Сыздыкова Асемгуль Ибрагимовна	кәсіби оқыту магистрі, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институты, білім берудің қоғамдық-гуманитарлық мазмұны кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Ташетова Салтанат Садыковна	педагогика магистрі, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институты, білім берудің қоғамдық-гуманитарлық мазмұны кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Казтаев Рахат Кайратович	Қарағанды облысында білім беруді дамытудың оқу-әдістемелік орталығы, директордың мектепке дейінгі және жалпы орта білім беру бөлімі жөніндегі орынбасары, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Кантарбаева Жанар Ерденовна	педагогика магистрі, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институты, білім берудің қоғамдық-гуманитарлық мазмұны кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Шадетова Алтынгуль Кенесовна	педагогика магистрі, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институты, білім берудің қоғамдық-гуманитарлық мазмұны кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Майбасова Умит Амандыковна	педагогика магистрі, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Қарағанды облысы бойынша кәсіби даму институты, білім берудің қоғамдық-гуманитарлық мазмұны кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Амангельдинова Бағдат Ибрахимовна	педагог-шебер, «Сәкен Сейфуллин атындағы гимназия», орыс тілі мен әдебиеті мұғалімі, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Карымбаева Сагадат Мейрамбаевна	магистр филологии, филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Жамбылской области, старший преподаватель кафедры педагогики и предметных методик, Тараз, Республика Казахстан
Муканова Саулеш Димкешевна	д.п.н., Карагандинский университет им.Е.А.Букедова, декан факультета дополнительного образования, Караганда, Республика Казахстан
Жетписбаева Мейрамгуль Асылбековна	к.филол.н., филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, директор, Караганда, Республика Казахстан

Кожамкулова Гульмира Есенбековна	магистр педагогики, автономная организация образования «Назарбаев интеллектуальные школы», старший менеджер филиала «Центр образовательных программ», Астана, Республика Казахстан
Мұхтарұлы Ғабит	Назарбаев интеллектуальная школа химико-биологического направления, учитель истории, Караганда, Республика Казахстан
Сыздыкова Асемгуль Ибрагимовна	магистр профессионально обучения, филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарного содержания образования, Караганда, Республика Казахстан
Ташетова Салтанат Садыковна	магистр педагогики, филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарного содержания образования, Караганда, Республика Казахстан
Казтаев Рахат Кайратович	коммунальное государственное учреждение «Учебно-методический центр развития образования Карагандинской области», заместитель директора по дошкольному, общему среднему образованию, Караганда, Республика Казахстан
Кантарбаева Жанар Ерденевна	магистр педагогики, филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарного содержания образования, Караганда, Республика Казахстан
Шадетова Алтынгуль Кенесовна	магистр педагогики, филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарного содержания образования, Караганда, Республика Казахстан
Майбасова Умит Амандыковна	магистр педагогики, филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарного содержания образования, Караганда, Республика Казахстан
Амангельдинова Бағдат Ибрахимовна	педагог-мастер, коммунальное государственное учреждение «Гимназия имени Сакена Сейфуллина», учитель русского языка и литературы, Караганда, Республика Казахстан